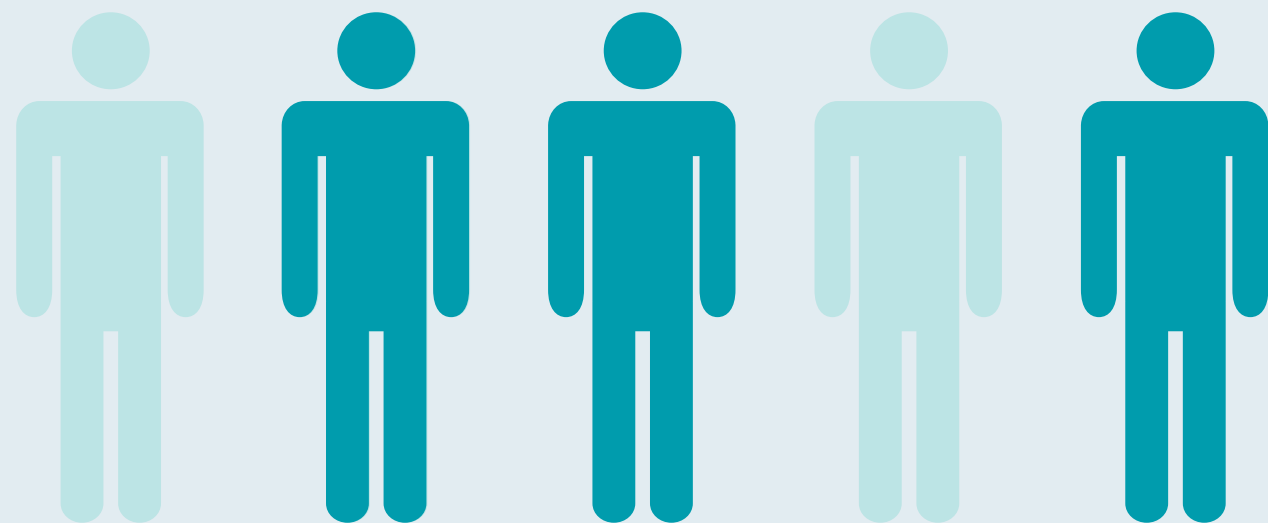
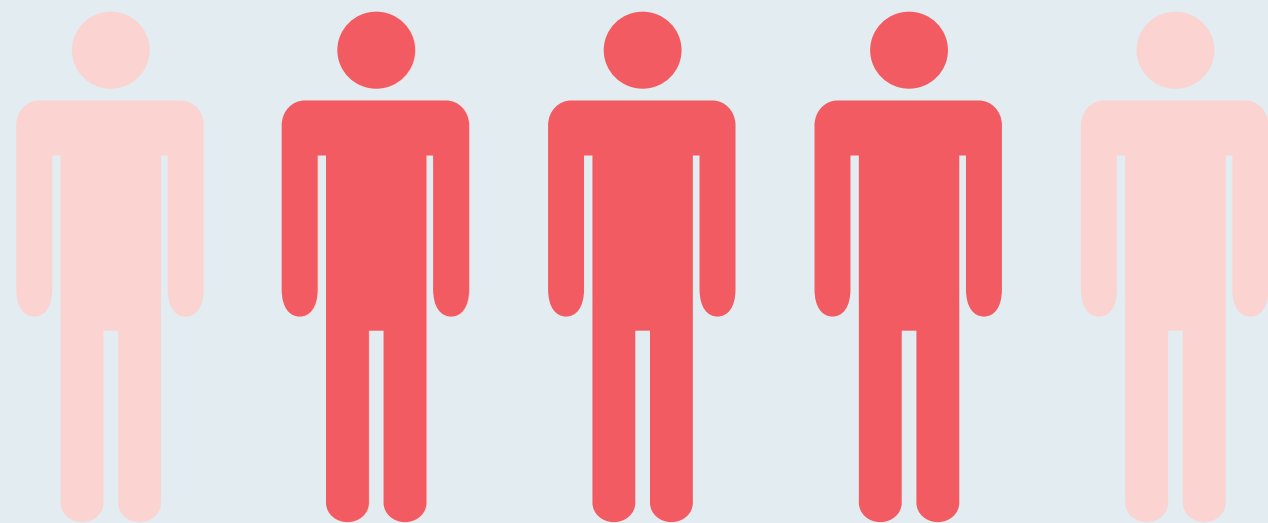

Putokazi u zdravije društvo

Istraživanje o kockanju i korištenju interneta, te navikama konzumiranja cigareta, alkohola i marihuane među djecom i mladima u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine

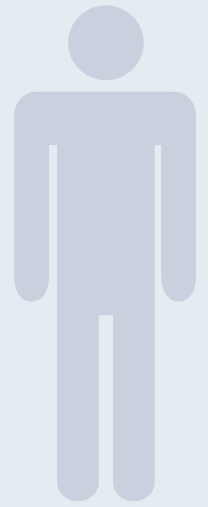
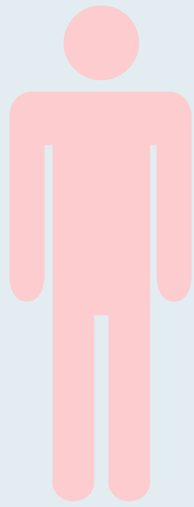
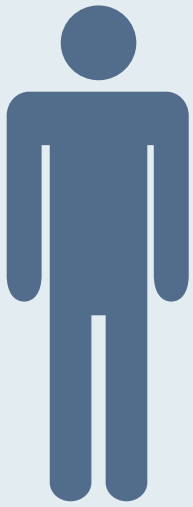
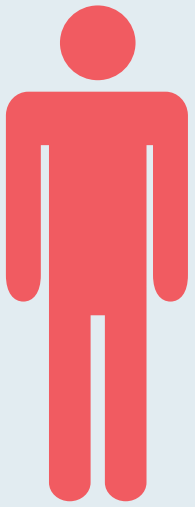
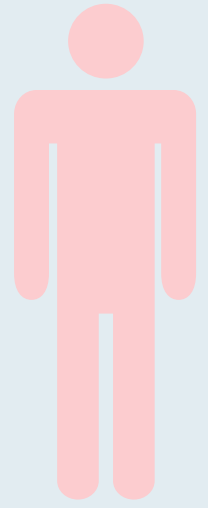
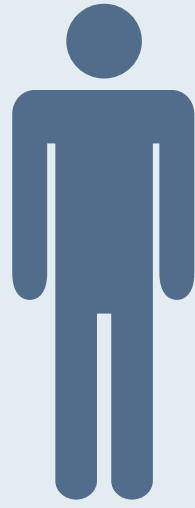
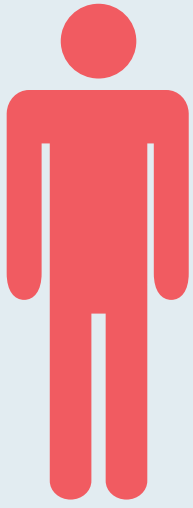
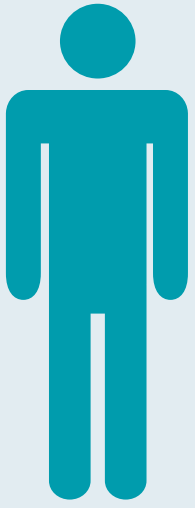
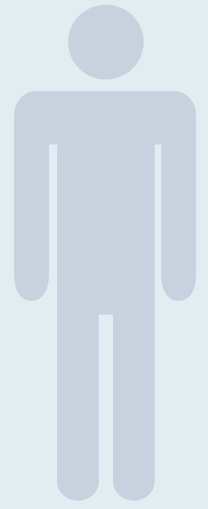
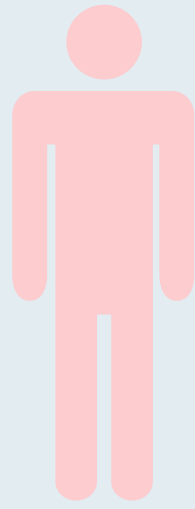
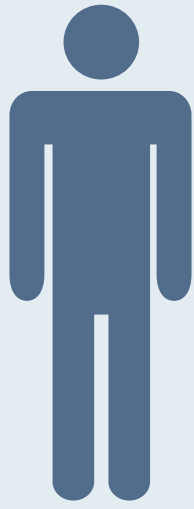
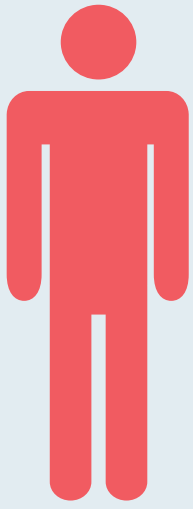
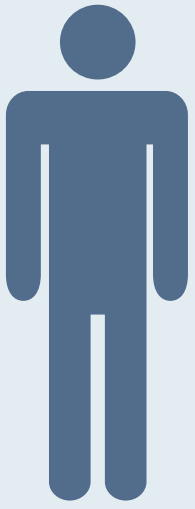

Ponašajne ovisnosti i ovisnosti o psihoaktivnim supstancama

Rezultati istraživanja o kockanju i korištenju interneta, te navikama konzumiranja cigareta, alkohola i marihuane među djecom i mladima u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine

Sarajevo, septembar 2016. godine

UVOD

Današnje generacije djece i mladih odrastaju u vremenu u kojem su izloženi različitim supstancama i pojavama, koje izazivaju ovisnost ili su rizični za njihov zdrav razvoj. Međutim, ne postoje jasni, aktuelni i sistematični podaci na osnovu kojih se mogu donijeti zaključci u kojoj mjeri je prisutan problem ovisnosti u našoj zemlji, a samim tim ni u kojoj mjeri je potrebno djelovati na prevenciji ovisnosti i promociji zdravih stilova života. Stoga smo u Udruženju za prevenciju ovisnosti NARKO-NE i Kantonalnoj javnoj ustanovi Porodično savjetovalište Sarajevo odlučili da zajedno provedemo istraživanje o ovim problemima da bismo mogli prilagoditi svoje djelovanje realnim potrebama djece i mladih.

Poznato je da su adolescenti, zbog specifičnosti razvojne faze, sklonosti rizicima i eksperimentiranju, najrizičnija grupa za usvajanje i razvoj ovisničkog ponašanja. Za adolescenciju je karakteristična želja za samopotvrđivanjem i izgradnjom vlastitog identiteta, pri čemu iz radoznalosti, potrebe za imitiranjem ili pod pritiskom vršnjaka postoji veliki rizik od eksperimentiranja sa različitim sredstvima koja izazivaju ovisnost. Stoga smo odlučili da istraživanje provedemo u završnim razredima osnovne škole, te u prva dva razreda srednje škole da bismo dobili uvid u to da li je i u kojoj mjeri potrebno provoditi preventivne aktivnosti kad je riječ o ovoj populaciji.

Iako se s riječju ovisnost najviše povezuje ovisnost o opojnim drogama, alkoholu i pušenju, postoje i tzv. ponašajne ovisnosti (patološko kockanje, ovisnost o videoigrama, ovisnost o internetu, patološko kupovanje, ovisnost o hrani itd.). Ovisnost može izazvati sve ono što može na kratko pružiti osjećaj ugone ili neku vrstu privremene smirenosti i što nam može nedostajati onda kada nam nije na raspolaganju. Svaka ovisnost umanjuje stepen slobode i lične kontrole, te nakon privremenog učinka ugone, bijega ili smirenosti izaziva još veći problem od onoga koji se nastojao izbjeći. (Brdarević, 2015) Novi smjer u definiranju ovisnost određuje kao ponašanje koje karakteriziraju gubitak kontrole i negativne posljedice tog ponašanja. (Maddux i Desmond, 2000, prema Potenza, 2006, prema Dodig, 2013) Prema tom shvatanju ključni elementi ovisnosti su žudnja, nedostatak kontrole i ponavljanje ponašanja uprkos negativnim posljedicama. (Shaffer, 1999, prema Dodig, 2013) Također, neki autori (Anderson, 1998, prema Dukanac i sar., 2015) ovisnost određuju kao kompulzivnu nekontroliranu želju za određenom supstancom, navikom ili aktivnošću, u takvom stepenu da prestajanje konzumiranja uzrokuje emocionalne, mentalne ili fiziološke probleme.

U ovom istraživanju usmjerili smo se na kockanje i upotrebu interneta, koji mogu izazvati ponašajnu ovisnost, te navike konzumiranja alkohola, cigareta i marihuane kod djece i adolescenata, koje mogu izazvati ovisnost o supstancama. Također, ispitali smo i način provođenja slobodnog vremena mladih kao značajan faktor odgoja, obrazovanja i razvoja mlade ličnosti. Radi preglednosti, rezultate istraživanja smo prikazali po poglavljima na način da svaka ispitivana ovisnost/oblast obuhvata jedno poglavlje.

O ISTRAŽIVANJU

Ciljevi istraživanja

Ciljevi ovog istraživanja jesu sticanje uvida u aktivnosti kockanja i korištenja interneta, te ispitivanje pušačkih navika, navika konzumiranja alkohola i korištenja marihuane među djecom i mladima, kao i istraživanje eventualnih razlika među djecom i mladima s obzirom na ključna osobna obilježja, a u svrhu kreiranja projekata primarne prevencije ovih društvenih pojava.

Metodologija

Sudionici

Istraživanjem su obuhvaćena ukupno 1183 ispitanika, djece i mladih u dobi između 13 i 17 godina, s tim da je iz obrade isključeno 15 upitnika, jer nije odgovoreno na više od polovine pitanja, tako da su u daljnjoj obradi korišteni odgovori 1168 ispitanika.

Uzorak je određen na sljedeći način. Istraživanje je rađeno među djecom i mladima u 15 općina tri kantona: Sarajevskog, Srednjobosanskog i Zeničko-dobojskog. U svakoj općini odabrane su po dvije osnovne i dvije srednje škole, po jedan osmi i deveti razred, te po jedan prvi i drugi razred trogodišnje strukovne škole i gimnazije, ravnomjerno iz gradskih i prigradskih područja/ruralnih sredina. Škole u općinama odabrane su metodom slučajnog izbora, a razred je određivan naizmjenično.

U Tabeli A dat je prikaz broja ispitanika po kantonima i općinama.

Tabela A: Broj ispitanika po kantonima i općinama

KANTON	OPĆINA	BR. ISPITANIKA
SARAJEVSKI 582 (49,8%)	NOVO SARAJEVO	76
	CENTAR	79
	ILIDŽA	77
	ILIJAS	80
	NOVI GRAD	87
	VOGOŠĆA	89
	STARI GRAD	94
ZENIČKO-DOBOJSKI 395 (33,8%)	VAREŠ	57
	KAKANJ	83
	VISOKO	88
	BREZA	78
	ZENICA	89
SREDNJOBOSANSKI 191 (16,4)	VITEZ	51
	KISELJAK	78
	FOJNICA	62

Prilikom određivanja uzorka uzeti su u obzir kriteriji određenih demografskih karakteristika značajnih za poređenje rezultata, tako da je u istraživanju učestvovao približno jednak broj ispitanika ženskog i muškog spola, približno jednak broj osnovaca i srednjoškolaca, te približno jednak broj djece i mladih koji žive u gradskim i prigradskim područjima/ruralnim sredinama. Reprezentativnost uzorka je određena i veličinom uzorka, odnosno brojem anketiranih mladih, koji je u ovom istraživanju iznosio 1183.

U Tabeli B dat je prikaz sudionika istraživanja po spolu, vrsti škole i razredu koji pohađaju.

Tabela B: Sociodemografske karakteristike sudionika istraživanja

SPOL	Ženski 580 (49,7%)		Muški 588 (50,3%)	
VRSTA ŠKOLE	Osnovna 575 (49,2%)		Srednja 593 (50,8%)	
RAZRED	VIII 274 (23,5%)	IX 301 (25,8%)	I 287 (24,6%)	II 306 (26,2%)

Period istraživanja

Istraživanje je realizirano u periodu od februara do jula 2016. godine. Anketiranje ispitanika je urađeno u periodu od marta do maja 2016. godine.

Instrument

Istraživanje je realizirano primjenom anketnog upitnika koji je kreiran u svrhu istraživanja, a sadrži 70 pitanja zatvorenog tipa sa ponuđenim odgovorima kategoriziranim u šest grupa prema oblastima istraživanja: internet, kockanje, pušenje, alkohol, marihuana i slobodno vrijeme, te pitanja koja se odnose na sociodemografske podatke. Upitnik je strukturiran tako da svaka grupa sadrži slična pitanja, sa sličnim ponuđenim modalitetima i sa istim redoslijedom, što ispunjavanje upitnika čini jednostavnim. Grupe pitanja se odnose na zastupljenost ispitivane navike, učestalost korištenja sredstava o kojima se može postati ovisan, razlog korištenja, odnos roditelja i okoline prema toj navici, percepciju mogućnosti kontrole upotrebe, te stavove i znanja o ispitivanim problemima.

Postupak istraživanja

Nakon kreiranja upitnika urađeno je njegovo testiranje sa ciljem sticanja uvida u razumljivost pitanja, procjenu vremena potrebnog za popunjavanje upitnika, te postoji li potreba za eventualnim korekcijama. Anketiranje je provodilo 18 volontera Udruženja NARKO-NE (većinom studenti pedagogije i psihologije), od kojih su 15 bili anketari, a troje kontrolori. Da bi se primjenjivala jedinstvena istraživačka metodologija održana je jednodnevna edukacija anketara i kontrolora. Predstavljeno im je istraživanje: cilj i svrha, uzorak, princip organizacije rada na terenu i provođenja istraživanja, te sadržaj upitnika i dokumentacija koja se koristi u istraživanju. Upoznati su sa dužnostima anketara i kontrolora, te su kroz simuliranje mogućih situacija na terenu upoznati sa potencijalnim problemima i načinom njihovog rješavanja.

Uporedo sa testiranjem instrumenta i edukacijom anketara, tražena je dozvola od nadležnih ministarstava iz tri kantona za provođenje anketiranja u školama. Iz nadležnog ministarstva Zeničko-dobojskog kantona, uz dozvolu za provođenje anketiranja, dobili smo i preporuku da tražimo dozvolu od roditelja, a u ministarstvu Srednjobosanskog kantona zahtijevali su da im dostavimo instrument na dva jezika (bosanskom i hrvatskom), što je znatno usporilo planirano vrijeme provođenja istraživanja. Nakon dobijanja dozvola za provođenje istraživanja od nadležnih ministarstava, educirani anketari i kontrolori su započeli anketiranje. Jedan anketar je bio zadužen za provođenje anketiranja u jednoj općini, a jedan kontrolor je organizirao i kontrolirao anketare koji su provodili istraživanje na području jednog kantona.

Učenici su upitnik ispunjavali u vlastitom razredu, a ispunjavanje upitnika je trajalo 10 do 15 minuta. Svi sudionici su usmeno informirani o osnovnom cilju istraživanja, a ispunjavanje upitnika je bilo anonimno. Sudionici su usmeno dali pristanak da prihvataju sudjelovati u istraživanju, a mogli su odustati u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja. S obzirom na to da smo dobili preporuku iz nadležnog ministarstva Zeničko-dobojskog kantona da tražimo i odobrenje roditelja za učešće djece u istraživanju, u školama u kojima su na tome insistirali pribavljena je i ova vrsta saglasnosti.

Nakon anketiranja, upitnici su dostavljani Kantonalnoj javnoj ustanovi Porodično savjetovište, gdje je rađen unos u bazu podataka. Pri obradi podataka rađene su statističke analize deskriptivne i inferencijalne naravi, odnosno izračunate su frekvencije opredjeljivanja za ponuđene odgovore, te su vršene bivarijantne analize (hi-kvadrat test) dobivenih podataka. U interpretaciji rezultata korištene su samo razlike koje su statistički značajne na nivou $p=.000$.

Rezultati istraživanja

DJECA, MLADI I INTERNET

Razvoj interneta i njegova dostupnost dostigli su nezamislive razmjere. On pruža mogućnost socijalizacije, čitanja novina, knjiga, časopisa, gledanje filmova i video klipova, slušanje muzike, praćenje vijesti i brzo informiranje o svim događajima u svijetu. Omogućava zabavu, kupovinu, obavljanje posla, školovanje (učenje na daljinu), pohađanje kurseva itd. Internet je napravio revoluciju u životu čovjeka, omogućio lakši i jednostavniji život, povezoao ljude, ali ih je istovremeno i udaljio.

Internet omogućava anonimnost koju je gotovo nemoguće postići u bilo kojoj drugoj vrsti komunikacije. (Kraljik, 2010) To je i jedan od razloga zašto je internet toliko popularan kod djece i zašto se njegova upotreba tako brzo širi. Kao i u stvarnom svijetu, internet i njegove mogućnosti mogu se zloupotrijebiti, a djeca i mladi su pritom najranjiviji. Glavni rizici upotrebe interneta za djecu su izlaganje seksualnim ili nasilnim sadržajima, direktna komunikacija sa osobom koja traži neprimjerene odnose, izlaganje uznemirujućim, neprijateljskim ili nepristojnim porukama, te pretjerana izoliranost djeteta usljed prečestog ili dugotrajnog korištenja interneta.

Uz brzi razvoj interneta pojavljuje se i ovisnost o internetu. Iako su se u stručnim krugovima vodile rasprave o tome da li treba ovisnost o internetu uvrstiti u Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (DSM V), te uprkos rezultatima istraživanja prema kojim prekomjerna upotreba interneta ima određene negativne psihosocijalne posljedice, to nije učinjeno. Međutim, iako ovisnost o internetu nije uvrštena u klasifikaciju mentalnih oboljenja, Američka psihijatrijska asocijacija (APA) jasno je definirala dijagnostičke kriterije za određivanje ovisnosti o internetu, a ona je postala predmet velikog broja istraživanja, čiji je cilj utvrditi etiologiju ovog novog oblika ovisnosti da bi se mogle preduzeti adekvatne mjere za njenu prevenciju i terapiju. (Bugarski, 2003) Ovisnost o internetu možemo definirati kao pretjeranu upotrebu interneta koja narušava fizičko i/ili psihičko zdravlje, te uzrokuje poteškoće u društvenom funkcioniranju. (Pehar-Zvačko, 2003) Također, ovisnost o internetu može se definirati i kao "nemogućnost pojedinaca da kontroliraju svoje korištenje interneta, što rezultira tjeskobom i/ili funkcionalnim poremećajem u svakodnevnom životu". (Pies, 2009, prema Carević i sar., 2013)

Young (1999, prema Jeriček, 2002) razlikuje nekoliko podtipova ovisnosti o internetu i to: ovisnost o pornografiji, druženju, igrama, informacijama i računarima. Obilježja ovisnika o internetu su sljedeća: internet im predstavlja središnje mjesto u svakodnevnom životu (i kada nisu spojeni na internet, razgovaraju ili razmišljaju o njemu), važniji im je od porodice i prijatelja, provode mnogo vremena koristeći internet i osjećaju potrebu da na taj način provode sve više vremena, smanjenje količine vremena koju provode koristeći ili prekid korištenja interneta čini ih potištenim, zlovoljnim, razdražljivim, pa čak i depresivnim. Neke od posljedica prekomjernog korištenja interneta su zanemarivanje prijatelja ili porodice, neobavljanje dužnosti, smanjena učinkovitost na poslu ili u školi, slabljenje socijalnih kontakata, odnosno socijalna izoliranost, hronična neispavanost, smanjena tjelesna aktivnost,

te konflikti sa okolinom prouzročeni pretjeranim korištenjem interneta. (Pehar- Zvačko, 2003)

S obzirom na to da je korištenje interneta stil življenja koji ima svoje prednosti, ali podrazumijeva i opasnosti za zdrav razvoj mlade ličnosti, važno je ispitati ovaj fenomen i navike djece i mladih u korištenju ovog sve utjecajnijeg i dostupnijeg medija. Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije BiH iz 2016. godine, stopa korištenosti interneta u Bosni i Hercegovini iznosi 72,41%. U Studiji o položaju mladih u Bosni i Hercegovini (Žiga, J. i sar., 2014), korištenje interneta se navodi kao najzastupljenija aktivnost kad je riječ o slobodnom vremenu mladih (83,5%), a neke podatke o korištenju interneta iz ove studije poredili smo sa rezultatima našeg istraživanja. Međutim, s obzirom na to da navike korištenja interneta nisu bile predmet ove studije, već samo jedan njen segment, osvrnuli smo se i na istraživanje rađeno u Kantonu Sarajevo na uzorku od 1941 ispitanika, učenika osnovne škole, koje je provela Kantonalna javna ustanova Porodično savjetovalište 2010. godine, a u kojem je potvrđena teza da internet postaje stil življenja djece, jer ga koriste u svim sferama života. Prema kriterijima ovisnosti o internetu koje je postavila Young, oko 20% učesnika ovog istraživanja iskazalo je određene znakove razvoja ovisnosti o internetu. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je internet djeci i mladima sada dostupniji, jer ga je moguće koristiti i preko mobilnih telefona, možemo pretpostaviti da je broj djece koja iskazuju znakove ovisnosti o internetu sada mnogo veći, te je i zbog toga bitno ispitati da li je došlo do određenih promjena u učestalosti i navikama korištenja interneta.

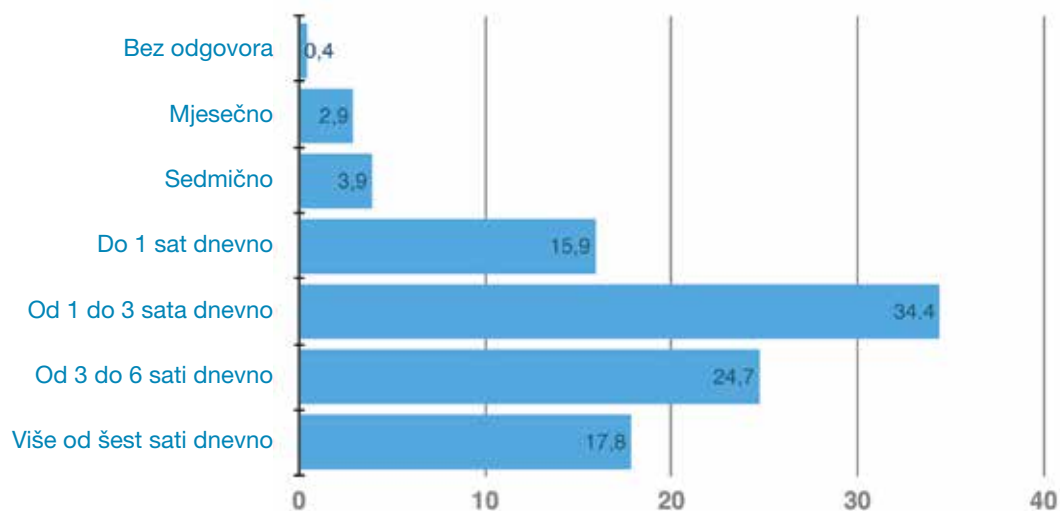
Rezultati istraživanja o korištenju interneta među djecom i mladima u tri kantona FBiH

Prema rezultatima istraživanja, od ukupnog broja ispitanih učenika njih 99,8% koristi internet. Ovaj procenat je mnogo veći od procenta (83,5%) dobivenog u Studiji o položaju mladih u Bosni i Hercegovini (Žiga, J. i sar., 2014), a razlike možemo tumačiti razlikama u uzorku. U našem istraživanju najveći broj ispitanika je iz Kantona Sarajevo, koji obuhvata i glavni grad, pa je i dostupnost interneta veća. Također, internet se sada može koristiti i preko mobilnih telefona. Prema podacima iz našeg istraživanja, korištenje interneta je izuzetno rasprostranjeno među djecom i mladima, a to upućuje i na značajan utjecaj koji ovaj medij ima na njih.

Kada je riječ o pristupu internetu, najveći broj učenika (72,6%) ima pristup internetu preko svog mobitela (Wi-Fi, ili stalna konekcija), a 21,3% preko računara u svojoj sobi, 3% preko računara smještenog u drugoj prostoriji u stanu/kući, te 1,7% preko računara kod prijatelja, rođaka ili u školi. U poređenju sa podacima iz istraživanja koje je radila Kantonalna javna ustanova Porodično savjetovalište 2010. godine, prema kojima je najveći broj ispitanika pristupao na internet sa svog računara u kući, sada je situacija znatno drugačija, odnosno najveći broj ispitanih internetu pristupa preko svog mobitela. A ako uzmemo u obzir da telekom operateri u sve većoj mjeri nude mogućnost besplatnog korištenja interneta za svoje pretplatnike, možemo zaključiti da su djeca i mladi sada online 24 sata dnevno. Mogućnost pristupa internetu putem mobilnih telefona u bilo koje vrijeme sigurno doprinosi povećanju

količine vremena koju djeca provedu u korištenju, ali i smanjuje mogućnost roditelja da kontroliraju internetske sadržaje koje djeca koriste.

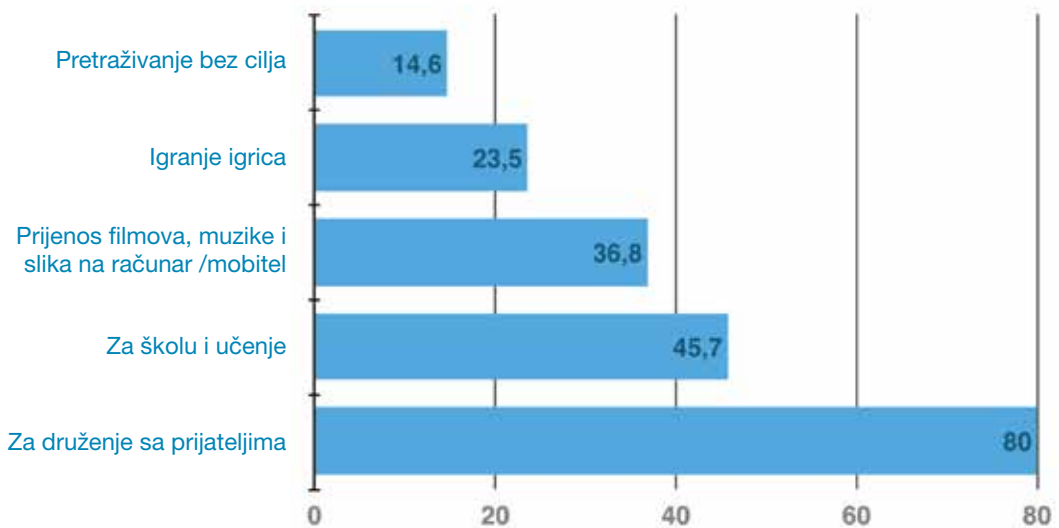
Grafikon 1.1. Učestalost korištenja interneta među djecom i mladima (%)

Kad je riječ o učestalosti korištenja interneta, prema rezultatima istraživanja 93,1% učenika internet koristi svaki dan, 3,9% internet koristi sedmično, dok ostalih 3% učenika internet koristi jednom mjesečno. U Grafikonu 1.1. možemo vidjeti da je među onima koji internet koriste svaki dan najviše (34,4%) onih koji ga koriste jedan do tri sata dnevno, dok je ekstremno korištenje interneta (više od šest sati dnevno) zabilježeno kod čak 17,8% učenika. Ovi rezultati ukazuju na to da je sve veći broj djece kojoj korištenje interneta predstavlja glavni sadržaj slobodnog vremena. Zbog velike količine vremena koju djeca provode koristeći internet ne ostaje im mnogo vremena za druženje i igru sa vršnjacima, razgovor sa članovima porodice, bavljenje sportom i slično, što može negativno utjecati na njihov cjelokupni razvoj. Kad se pojedinac nađe u situaciji da mu je ugodnije druženje s online prijateljima nego druženje „licem u lice“, kad ne može prestati igrati online igrice ili pretraživati internet, tada sa sigurnošću možemo reći da previše vremena provodi na internetu. Također, djeca koja previše vremena provode na internetu u većoj mjeri su izložena nasilju na internetu.

Interesiralo nas je i u koje svrhe djeca i mladi koriste internet, a ispitanici su mogli odabrati više ponuđenih odgovora. Dobijeni podaci su prikazani u Grafikonu 1.2.

Grafikon 1.2. Svrha korištenja interneta (%)

Najviše učenika, tačnije njih 80%, internet koristi za druženje sa prijateljima, što ukazuje na to da djeca i mladi na internet gledaju kao na mogućnost zadovoljenja potrebe za pripadanjem, koja je prema A. Maslowu jedna od osnovnih ljudskih potreba.

Za potrebe povezane sa školom i školskim obavezama, te za učenje, internet koristi 45,7% učenika. Na internetu su dostupne enciklopedije, istraživanja, kursevi, programi, konferencije, što olakšava pristup literaturi i čini je raznovrsnom, a prema rezultatima istraživanja koje su proveli Suhail i Brodar (2006, prema Lin i Yu, 2008), postoje pozitivni efekti korištenja interneta za učenje. Međutim, s obzirom na to da internet stranice često uređuju i amateri, odnosno oni koji nisu stručni u određenim oblastima i nisu kompetentni da pišu o određenim temama, informacije koje se mogu dobiti putem interneta nisu provjerene, često su površne, što predstavlja opasnost za stvaranje mediokriteta. Negativan utjecaj interneta ogleda se i u gubljenju navike čitanja, nestudioznosti, nekritičnosti, te razvijanju „copy-paste sindroma“.

Internet za igranje igrica koristi 23,5% učenika. Ovaj rezultat upućuje na to da je razvoj tehnologije doveo do značajnih promjena u tradicionalnim socijalnim igrama. Djeca sve više vremena provode igrajući igre na računaru, uključujući i online igre u kojima se takmiče sa drugim igračima. Takav oblik igre, kako navode Buljan-Flander i saradnici (2004), za razliku od igara koje su ranije bile popularne, zahtijeva manje socijalnih vještina, ne omogućava fizičku aktivnost i kontakt sa djecom, pruža premalo mogućnosti za korištenje mašte i fantazije, te za stvaranje vlastitih rješenja za različite probleme. Upotreba interneta za igranje igrica raširena u ovolikoj mjeri može nepovoljno djelovati na razvoj djece, s obzirom na to da je kod velikog broja tih igrica nasilje način za ostvarivanje napretka u igri: prelazak nivoa, sakupljanje bodova i života, odnosno za rješavanje problema. Aronson i saradnici (2005) navode da je igranje nasilnih videoigrice povezano sa agresivnim ponašanjem i delinkvencijom kod

djece. Gledanjem nasilnih junaka, djeca mogu naučiti nove oblike agresivnog ponašanja i biti sklonija takvom ponašanju. Stoga, ukoliko likovi u igrama imaju opciju nasilja za rješavanje nekog problema, djeca će naučiti da je takvo ponašanje jedno od mogućih načina rješavanja sukoba, pa postoji određena vjerovatnoća da će ga upotrijebiti u rješavanju vlastitih sukoba s djecom ili odraslima. Važno je imati na umu da nisu sve videogrice negativne i štetne za razvoj djeteta. Postoje mnoge poučne i zabavne igre, koje mogu biti korisne za učenje i približavanje računara djetetu. (Buljan-Flander i sur., 2004)

Za prijenos filmova, muzike ili slika s interneta na računar/mobitel, internet koristi 36,8% učenika, dok se 14,6% izjasnilo da internet koristi za pretraživanje bez određenog cilja.

Kroz upitnik se nastojao utvrditi i trend korištenja društvenih mreža, pa je na pitanje: „Da li imaš profil na društvenim mrežama?“, od ukupnog broja učenika koji koriste internet, njih 95,9% odgovorilo potvrdno. To ukazuje na veliku popularnost socijalnih mreža na našim prostorima, a one su jedna od najpopularnijih online destinacija na svijetu u posljednjih nekoliko godina. Također, povezano je i s podatkom do kojeg smo došli da naši ispitanici internet najviše koriste za druženje sa prijateljima. Korištenje društvenih mreža djeci može pružiti osjećaj društvene prihvaćenosti, čime se zadovoljava potreba pripadanja, ali pretjeranim korištenjem djeca i mladi mogu postati otuđeni i odvojeni od realnog svijeta. Društvene mreže omogućavaju da se ljudi predstavljaju onakvima kakvim oni žele biti, da kreiraju novi identitet, odnosno idealan „self“ - da ističu ono što žele da drugi znaju i vide stavljajući samo najljepše slike, pišući dubokoumne statuse, uz to očekujući ocjenu i priznanje (“lajk”) prijatelja koje izjednačavaju sa svojom važnošću i popularnošću. Na društvenim mrežama mogu biti zabavniji, komunikativniji, zanimljiviji, a svi strahovi ili problemi koji postoje u interakciji u stvarnom svijetu nestaju ili jednostavnije rečeno - na društvenim mrežama život je savršen. Zbog toga se društvene mreže često koriste kao bijeg od problema, bijeg od stvarnosti sa kojom se teško suočiti. Društvene mreže omogućavaju obnavljanje i održavanje kontakata, međusobnu saradnju i podršku, razmjenu ideja i informacija, širenje mreže poznanstava, razvijanje samopouzdanja, ali imaju i svoje loše strane kao što su prebrzo, presnažno emocionalno vezivanje, iluzija o poznavanju druge osobe, lažna predstavljanja, krađe identiteta, pornografija, pedofilija, zlostavljanje, ucjene, razvoj ovisnosti o internetu.

Ispitujući odnos (participaciju) roditelja prema korištenju interneta došli smo do podatka da 62,1% roditelja učenicima ne ograničava vrijeme korištenja interneta, a oko trećina učenika, tačnije njih 30,9%, izjavljuje da se njihovi roditelji i ne interesiraju za ono što oni rade na internetu. Ovo možemo povezati s podatkom da većina djece ima internet pristup preko mobitela, što roditeljima otežava ograničavanje njegovog korištenja, ali ovi podaci ukazuju i na to da veliki broj roditelja još ne shvata u dovoljnoj mjeri važnost zainteresiranosti za aktivnosti djece na internetu i razgovora sa djecom o tome koje opasnosti globalna mreža sa sobom nosi. Mahmutović i saradnici (2010) navode da predugo korištenje interneta bez nadzora roditelja otuđuje djecu i roditelje i na taj način ovaj medij, uz televiziju, preuzima odgojnu ulogu, pri čemu djeca spoznaju stvari koje nisu primjerene njihovom uzrastu.

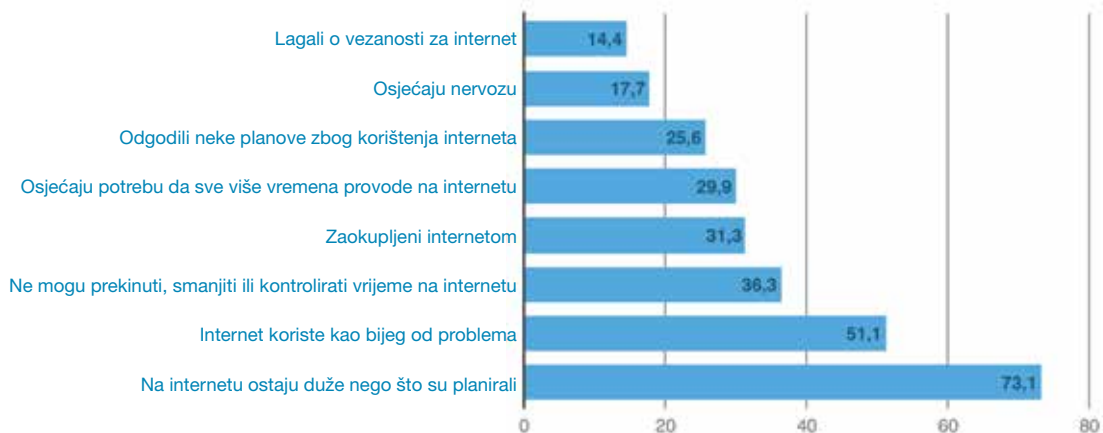
Veliki procenat ispitanika (68,4%), djece i mladih, naveli su da su se pretražujući internet susreli sa pornografskim sadržajem. Iako ova iskustva mogu biti rezultat namjere – kada djeca iz znatiželje traže ovakve sadržaje, ili slučajna – kada djeca koristeći internet dobiju neku neželjenu poruku, reklamu ili elektronsku poruku sa pornografskim sadržajem, i jedna i druga često predstavljaju preveliku seksualnu stimulaciju za djecu, koja negativno utječe na njihov razvoj.

Jedno od pitanja u istraživanju odnosilo se na nasilje prilikom korištenja interneta. Prema dobivenim rezultatima, 45,6% učenika doživjelo neki oblik nasilja, a najzastupljeniji odgovori (22,4%) su u vezi s plasiranjem neistinitih informacija o pojedincima, kreiranjem lažnih profila na društvenim mrežama ili krađom lozinke. Također, primjetan je i značajan procenat (20,9%) učenika koji su imali ponudu da se sastanu sa nekom osobom koju su upoznali preko interneta. Ponekad se odrasle osobe koje nemaju prijateljske namjere mogu predstavljati kao djeca da bi uspostavili odnos povjerenja i prijateljstva, a sve s ciljem da dijete pristane da se susretne s njima, što obično završava seksualnom zloupotrebom. Također, 6,7% učenika navelo je da ih je neko nagovarao na nasilje, govor mržnje ili da probaju drogu, a 5,1% da je neko objavljivao njihove slike ili filmove, uz koji su stajali neugodni komentari.

Ovisnost o internetu

Young (2009, prema Carević, 2013) je razradila prve kriterije za dijagnozu ovisnosti o internetu i to na osnovu dijagnoze za patološko kockanje iz DSM-IV. Modificirajući kriterije za patološko kockanje sastavila je skalu od osam pitanja prema kojima se može prepoznati ovisnost o internetu, koju smo koristili i u našem istraživanju, pri čemu smo prilagodili pitanja našem jeziku i podneblju. Ona tvrdi da pet pozitivnih odgovora na pitanja indicira postojanje ovisnosti o internetu.

Grafikon 1.3. Znakovi ovisnosti o internetu (%)

Analizirajući odgovore na pojedinačna pitanja, koja se odnose na znakove ovisnosti o internetu predstavljene u Grafikonu 1.3, možemo primijetiti da 73,1% učenika koristi internet duže nego što su planirali, što je veoma zabrinjavajuće s obzirom na to da je duže vrijeme upotrebe interneta jedan od kriterija prema kojima se može prepoznati ovisnost o internetu.

Također, zabrinjavajući je i postotak djece i mladih (51,1%) koji internet koriste kao bijeg od problema, jer je to jedan od osnovnih kriterija pri dijagnosticiranju ovisnosti o internetu. Pretjerana upotreba interneta može nastati kao reakcija na neprijatna događanja u životu pojedinca, gdje se internet koristi kao bijeg od stvarnosti, što mu omogućava da zaboravi na problem u realnom svijetu. To može biti način za redukciju stresa u teškim situacijama, ali kada se to ponavlja i koristi učestalo da bi se izbjegla neprijatna situacija, vremenom dolazi do još većeg problema, odnosno ovisnosti o internetu. (Bugarski, 2003)

Na osnovu skale pitanja za procjenu ovisnosti, gdje je kao kriterij uzeto pet pozitivnih odgovora od ukupno osam, može se zaključiti da 21,7% učenika pokazuje znakove razvoja ovisnosti o internetu. Ovi pokazatelji upućuju na to da je internet zauzeo središnje mjesto u svakodnevnom životu velikog broja učenika koji, uz to što provode sve više vremena koristeći internet, stavljaju u drugi plan ostale aktivnosti i na taj način se socijalno izoliraju i zanemaruju svoje obaveze. Postoje dva ili tri puta veće šanse za razvoj depresije kod mladih ljudi koji prekomjerno koriste internet, u odnosu na one koji ih umjereno koriste. No, i depresivni pojedinci su više skloni ka razvijanju ovisnosti o internetu. Postoji velika vjerovatnoća za razvoj ovisnosti o internetu kod osoba koje imaju osjećaj hroničnog nezadovoljstva, odsustvo bliskosti i nedostatak samopouzdanja, pa koriste internet da bi izbjegli te osjećaje i ne pronalaze druge načine suočavanja sa realnim ishodima životnih događaja. (Bugarski, 2003)

Posebna opasnost kod ovisnosti o internetu jeste neprepoznavanje njenih znakova i nepravovremeno reagiranje. Ovisnost o internetu kod djece može utjecati na njihovu nedovoljnu socijaliziranost i nedovoljno razvijanje socijalnih vještina zbog čega mogu imati poteškoća prilikom sklapanja prijateljstava u realnom svijetu. S obzirom na to da vršnjaci imaju velik utjecaj na formiranje ličnosti, na razvoj socijalnih vještina, te na usvajanje društvenih normi i vrijednosti, takvo dijete će biti uskraćeno za dragocjena iskustva druženja sa vršnjacima. Predugim boravkom u virtuelnom svijetu dijete će postati otuđeno od realnog svijeta i ljudi, usljed čega će njegova prirodna potreba za pripadanjem biti nezadovoljena i zadovoljenje te potrebe može potražiti kod prijatelja na društvenim mrežama. Međutim, virtuelni kontakti su najčešće površni i obično se stvari u realnom životu razlikuju od onoga kako ih mi zamišljamo, pa se tako i virtuelni prijatelji razlikuju od onoga što predstavljaju u stvarnom životu. S obzirom na to da društvene mreže omogućavaju predstavljanje osoba onakvim kakvim žele da ih drugi vide, to utječe i na razvoj slike o sebi, jer psihološki portret koji oslikavamo o sebi utemeljen je djelimično na onome što neko misli o tome kako ga vide drugi. Dakle, takav pojedinac će imati iskrivljenu sliku o sebi i o svojim sposobnostima. Također, dijete će biti u sukobu sa svojom okolinom, s obzirom na to da provodeći previše vremena na internetu zanemaruje svoje obaveze i ne uspijeva udovoljiti očekivanjima i zahtjevima koje mu socijalna okolina postavlja, a za koje ono vjerovatno neće imati ni interes, ni sklonosti da ih ispuni.

Prema rezultatima istraživanja, postoji veza između ovisnosti o internetu i doživljavanja nasilja i izlaganja pornografskim sadržajima. Naime, sudionici našeg istraživanja, koji iskazuju znakove ovisnosti o internetu, u znatno većoj mjeri ($\chi^2=41,7$, $df=2$, $p=.000$) se susreću sa pornografskim sadržajem, nego oni koji nisu ovisni (84,6% u odnosu na 63,8%). Također, osobe koje iskazuju znakove ovisnosti o internetu više su izložene nasilju putem interneta ($\chi^2=27,99$, $df=1$, $p=.000$; 60,2% u odnosu na 41,6%).

Vrijeme provedeno na internetu pokazalo se u našem istraživanju kao značajan prediktor iskazivanja znakova ovisnosti o internetu, odnosno duže vrijeme boravka na internetu vodi ka ovisnosti o ovom mediju. Dakle, među onima koji iskazuju znakove ovisnosti najviše (43,1%) je onih koji koriste internet svaki dan više od šest sati, a taj se procenat smanjuje sa smanjenjem vremena njegovog korištenja ($\chi^2 =162,41$, $df=4$, $p=.000$). Vrijeme provedeno na internetu može biti vrlo produktivno, ukoliko se taj medij koristi u razumnim granicama, međutim kada korisnik pređe tu granicu, internet može dosta promijeniti njegov život. (Young, 2009, prema Carević i sar., 2013) Učestalo korištenje interneta za aktivnosti koje nisu povezane s poslom, učenjem ili nekom korisnom namjenom, kao što su besciljno pretraživanje interneta, igranje online igara, korištenje društvenih mreža, obično počinje oduzimati previše korisnikovog vremena, što dovodi do zanemarivanja socijalnih veza, posla, škole ili nekih drugih važnih obaveza. I istraživanje o ovisnosti o internetu provedeno među srednjoškolcima u Ankari (Uneri i Tanidir, 2011, prema Carević, 2013), pokazalo je da razina ovisnosti raste povećanjem vremena korištenja interneta. Na osnovu ovog možemo zaključiti da je smanjenjem broja sati provedenih na internetu i odvojenošću od računara moguće smanjiti opasnost od pojave ovisnosti. Poželjno bi bilo da vrijeme, koje djeca i mladi u velikoj mjeri, a često i beskorisno, provode koristeći internet, zamijene druženjem, razgovorom s prijateljima i porodicom i na taj način pozitivno utječu na mnoge aspekte svog života, koji mogu biti ugroženi negativnim stranama korištenja interneta.

Spolne razlike u korištenju interneta

Tabela 1.1. Spolne razlike u iskustvima korištenja interneta

VARIJABLA	SPOL %		χ^2	df	p
	Muški	Ženski			
Korištenje interneta	100	99,7	2,03	1	0,24
Profil na društvenim mrežama	96,9	94,5	6,99	2	0,19
Druženje sa prijateljima	75,3	85,3	21,41	2	.000*
Za školu i učenje	36,2	55,3	45,72	2	.000*
Za prijenos muzike i slika na računar /mobitel	37,1	36,4	1,88	2	0,68
Besciljno pretraživanje	14,6	14,5	1,85	2	0,76
Igranje igrica	46,3	12,1	165,07	2	.000*
Ograničavanje vremena korištenja	40,8	34,2	6,64	2	0,03*
Zainteresiranost roditelja	61,7	75,3	25,17	2	.000*
Susretanje sa pornografskim sadržajem	76,9	59,8	39,84	2	.000*
Doživjeli nasilje	44,4	46,8	0,68	1	0,22
Ovisnost o internetu	22,0	21,6	2,01	2	0,30

* Statistički značajno ($p<0.01$ ili $p<0,05$)

Na osnovu podataka iskazanih u Tabeli 1.1. možemo uvidjeti da je utvrđena statistički značajna razlika među spolovima kad je riječ o svrsi korištenja interneta, susretanju sa pornografskim sadržajem i zainteresiranosti roditelja za internetske sadržaje koje konzumiraju njihova djeca, dok ne postoje razlike u korištenju interneta (jer ga svi koriste), doživljavanju nasilja, ovisnosti o internetu i posjedovanju profila na društvenim mrežama kad je riječ o spolu.

Sagledavajući odnos spola i svrhe korištenja interneta, možemo uočiti da je znatno veći procenat osoba ženskog spola koji internet koriste za druženje, kao i za potrebe povezane sa školom, školskim potrebama i učenjem, dok ispitanici muškog spola u znatno većoj mjeri internet koriste za igranje igrica. Ovakav rezultat je u skladu sa rezultatima drugih istraživanja koja su pokazala da muškarci koriste internet uglavnom za svrhe povezane sa zabavom i razonodom, a žene uglavnom za druženje i učenje. (Weiser, 2004) Prema rezultatima istraživanja koje su proveli Lin i Yu (2008), dječaci su provodili nešto više vremena koristeći internet, nego djevojčice, i u znatnoj mjeri su se razlikovale njihove aktivnosti: djevojčice su u većoj mjeri internet koristile za potrebe povezane sa školom i školskim obavezama, te dopisivanje, dok su dječaci češće igrali igrice.

Također, istraživanje je pokazalo da su roditelji više zainteresirani za internetske aktivnosti svoje ženske djece, što možemo povezati sa podatkom iz nekih istraživanja (Puharić i sar., 2014) da roditelji u većoj mjeri djevojkama ugrađuju specijalizirane programe za zaštitu od neželjenih sadržaja. S druge strane, roditelji u većoj mjeri ograničavaju korištenje interneta muškoj djeci.

Možda ne iznenađuje podatak dobiven unutar našeg istraživanja da je znatno veći procenat muških ispitanika (76,9%), nego ženskih (59,8%), pretražujući internet naišao na pornografski sadržaj. I u istraživanju provedenom u Sjedinjenim Američkim Državama (Greenfield i Yan, 2006) došlo se do zaključka da postoji veća vjerovatnoća da će muškarci tražiti pornografiju, nego djevojke.

Dobne razlike u iskustvima korištenja interneta

Tabela 1.2. Dobne razlike u iskustvima korištenja interneta

VARIJABLA	Škola %		χ ²	df	p
	Osnovna	Srednja			
Korištenje interneta	99,8	99,8	0,00	1	0,98
Profil na društvenim mrežama	95,1	96,3	4,6	2	0,09
Druženje sa prijateljima	78,8	81,6	3,64	2	0,16
Za školu i učenje	43,5	47,8	4,17	2	0,12
Za prijenos muzike i slika na računar /mobitel	36,3	37,2	1,84	2	0,39
Besciljno pretraživanje	13,4	15,7	3,06	2	2,16
Igranje igrica	35,8	23	24,5	2	.000*
Ograničavanje vremena korištenja	45,7	29,6	37,82	2	.000*
Zainteresiranost roditelja	73	64	13,45	2	.003*
Susretanje sa pornografskim sadržajem	59	77,5	46,56	2	.000*
Doživjeli nasilje	43,5	47,6	2,03	1	0,08
Ovisnost o internetu	22,6	21	2,55	3	0,13

* Statistički značajno ($p < 0.01$ ili $p < 0,05$)

Posmatrajući dobivene rezultate predstavljene u Tabeli 1.2. može se uočiti da postoji statistički značajna razlika kod ispitanika različite dobi u slučaju ograničavanja vremena korištenja interneta od roditelja, zainteresiranosti roditelja za internetske sadržaje koje djeca konzumiraju, susretanja sa pornografskim sadržajima, doživljavanja nekog oblika nasilja, te igranja igrice. Roditelji manje ograničavaju i manje su zainteresirani za aktivnosti srednjoškolaca na internetu, koji se u znatno većoj mjeri, u odnosu na osnovce, susreću sa pornografskim sadržajima. Dok u različitoj dobi iskazuju drugačije interese, tako da srednjoškolci u manjoj mjeri koriste internet za igranje igrice.

Također, u funkciji dobi povećava se učestalost korištenja interneta, odnosno veći je postotak (23,1%) učenika srednje škole koji internet koriste ekstremno (više od šest sati dnevno), nego učenika osnovne škole (14,8%).

Odnos roditelja prema korištenju interneta

Nezainteresiranost roditelja za aktivnosti djece na internetu i neograničavanje vremena korištenja interneta značajno utječe na veću mogućnost nepoželjnog izlaganja pornografskim sadržajima. Učenici čiji roditelji ne ograničavaju vrijeme korištenja interneta, u znatno većoj mjeri (72,4%) se susreću sa pornografskim sadržajima, nego oni kojima je vrijeme korištenja interneta ograničeno (61,9%). Također, djeca i mladi čiji se roditelji ne interesiraju za njihove internetske aktivnosti, više se susreću sa pornografskim sadržajima (75,3%), nego oni čiji su roditelji zainteresirani za njihove aktivnosti na internetu (65,5%). Ovo je značajan pokazatelj koliko je važno da roditelji prate aktivnosti djeteta na internetu, jer ukoliko su djeca prerano izložena neprimjerenim sadržajima, to može negativno utjecati na njihov psihološki razvoj. Također, Buljan-Flander i saradnici (2004) ukazuju na činjenicu da se najveći broj slučajeva iskorištavanja i izlaganja neprimjerenim sadržajima putem interneta dogodio dok su djeca bila na internetu bez prisustva odraslih. Česta greška koju roditelji prave jeste da podupiru djecu da provode slobodno vrijeme koristeći internet, jer misle da su sigurniji dok su u kući, nego vani, gdje smatraju da se mogu naći u lošem društvu.

Zaključci

- Procenat od 99,8% učenika koji koriste internet upućuje na popularnost ovog medija među djecom i mladima, koji sve više postaje glavna aktivnost i način provođenja njihovog slobodnog vremena, što ukazuje na značaj utjecaja koji ovaj medij ima na socijalizaciju djece i predstavlja dovoljan argument da se ovoj temi posveti značajna pažnja, te da se kroz kreiranje projekata primarne prevencije pokušaju smanjiti negativni utjecaji po djecu i mlade.
- Dok su ranije djeca i mladi najviše pristupali internetu putem računara u svojoj kući, danas najveći broj njih ima pristup internetu preko svog mobitela, pri čemu su online 24 sata dnevno. Ova mogućnost pristupa internetu preko mobilnog telefona u bilo koje vrijeme sigurno doprinosi povećanju količine vremena korištenja, ali i smanjuje mogućnost roditeljima da kontroliraju internetske sadržaje, što upućuje na to da se

prevencija negativnih posljedica korištenja interneta treba više usmjeriti na razvijanje pozitivnog odnosa prema ovom mediju kroz pravilno korištenje, razgovor o njegovim sadržajima i opasnostima.

- Kroz istraživanje je potvrđena teza da korištenje interneta postaje stil življenja djece, jer ga koriste u svim sferama života, a najviše za druženje sa prijateljima. Iako korištenje društvenih mreža djeci može pružiti osjećaj društvene prihvaćenosti, čime se zadovoljava jedna od osnovnih ljudskih potreba, potreba pripadanja, pretjeranim korištenjem djeca i mladi mogu postati otuđeni i odvojeni od realnog svijeta.

Zabrinjavajući je visok procenat (62,1%) djece i adolescenata koji su se susretali sa pornografskim sadržajima na internetu. Iako ova iskustva mogu biti rezultat namjere – kada djeca iz znatiželje traže ovakve sadržaje, ili slučajna – kada djeca koristeći internet dobiju neku neželjenu poruku, reklamu ili elektronsku poruku sa pornografskim sadržajem, veoma je bitno pokušati izbjeći da budu izloženi ovakvim sadržajima ili pravovremeno razgovarati sa djecom o ovoj temi.

- Uočeni su i konkretni oblici zloupotrebe interneta koje su doživjeli ispitanici. Tako da je, pored preventivnih aktivnosti, potrebno ponuditi i adekvatnu pomoć mladima koji već imaju probleme uzrokovane korištenjem interneta. Važno je da osoblje škole zadobije povjerenje učenika kako bi im se povjerali o eventualnim problemima, te ih posavjetovali ili ih uputili na druge stručnjake koji mogu adekvatno tretirati njegov problem.

- Najalarmantniji podatak u ovom istraživanju jeste da 21,7% učenika iskazuje znakove razvoja ovisnosti o internetu. Pretjerano korištenje interneta kod djece može izazvati poteškoće u fizičkom i psihičkom zdravlju, kao i probleme u socijalnom funkcioniranju. Nužno je provesti aktivnosti u školi s ciljem osvještavanja djece i njihovih roditelja o problemu ovisnosti o internetu, ali i aktivnosti koje će poticati promjene njihovih navika u vezi sa korištenjem interneta. Ovisnost o internetu je u znatnoj mjeri povezana i sa doživljajem nasilja i izlaganjem pornografskim sadržajima. I vrijeme provedeno koristeći internet, u istraživanju se pokazalo kao značajan prediktor iskazivanja znakova ovisnosti o internetu, odnosno duže vrijeme korištenja interneta vodi ka ovisnosti o ovom mediju. Iz ovog možemo zaključiti da je smanjenjem broja sati provedenih koristeći internet i odvojenosti od interneta moguće smanjiti opasnost od pojave ovisnosti. Bilo bi poželjno da vrijeme koje djeca i mladi u velikoj mjeri, a često i beskorisno, provode na internetu zamijene druženjem, razgovorom s prijateljima i porodicom, uključivanjem u različite sportske i kulturne aktivnosti i tako pozitivno utječu na mnoge aspekte svog života, koji mogu biti ugroženi negativnim stranama korištenja interneta.

- Spol je značajan prediktor svrhe korištenja interneta. Dok ispitanici ženskog spola internet više koriste za druženje i učenje, muški ispitanici više igraju igrice, te se više susreću sa pornografskim sadržajima, što upućuje na važnost roditeljskog nadzora, ne samo nad aktivnostima ženske, već i muške djece, ali i kvalitetnog razgovora o tim aktivnostima.

- Kad je riječ o razlikama i specifičnostima u vezi s dobi djece, roditelji manje

ograničavaju i manje su zainteresirani za aktivnosti srednjoškolaca na internetu, koji se u znatno većoj mjeri, u odnosu na osnovce, susreću sa pornografskim sadržajima. Pored toga, u različitoj dobi djeca iskazuju drugačije interese, tako da srednjoškolci u manjoj mjeri koriste internet za igranje igrica. U funkciji dobi povećava se učestalost korištenja interneta.

- Iako internet ima svoje prednosti, moramo paziti na njegove zamke, opasnost koju predstavlja u najvećoj mjeri za djecu koja nekontrolirano pretražuju sadržaje interneta, često neprimjerene za njihov uzrast i stepen razvoja.

IGRE NA SREĆU / KOCKANJE DJECE I MLADIH

Kockanje je skup raznovrsnih igara, ponašanja i aktivnosti koje uključuju ulaganje novca, uz rizik i nadu u očekivanje pozitivnog ishoda, tj. igrač riskira i nada se da će povratiti uloženo ili dobiti više od toga. (Koić i Đorđević, 2009) U današnje vrijeme različite vrste kockanja su veoma dostupne, postoji veliki broj mjesta na kojima se priređuju igre na sreću usljed čega oblici kockanja postaju sve raznovrsniji i pristupačniji. Prema natpisima iz medija, Bosna i Hercegovina je vodeća zemlja u Evropi po broju kladionica po glavi stanovnika, a broj kladionica i dalje je porastu. Upravo povećanje broja mjesta na kojima se priređuju igre na sreću doprinosi prevalenciji kockanja odraslih osoba i adolescenata, a time i problematičnog kockanja. Naime, iako su igre na sreću zakonski zabranjene za maloljetnike, oni svakodnevno pronalaze načine da se kockaju, a velika rasprostranjenost i dostupnost mjesta za kockanje, kao i njihovo slobodno reklamiranje imaju posredan utjecaj na uključivanje u igre na sreću, jer prisutnost kladionica i automat klubova doprinosi doživljaju takvih aktivnosti kao bezazlenih, normalnih i/ili poželjnih. Međutim, kockanje može imati značajne negativne posljedice za psihosocijalno funkcioniranje mladih osoba, posebno ako se uzme u obzir činjenica da su adolescenti rizičnija skupina za razvoj ovisnosti o kockanju. Sve aktivnosti igara na sreću postaju problem onda kada osobe postanu preokupirane uplatama i ishodima, kada uplaćuju više nego što si mogu priuštiti, kada to narušava njihovo psihološko i emocionalno zdravlje, te kada se počnu javljati problemi u odnosima s drugim osobama. Neke od negativnih posljedica kockanja su zanemarivanje važnih obaveza, laganje prijateljima i porodici da bi se kockanje sakrilo, a kockanje korelira i sa drugim problemima, kao što su uključivanje u različita rizična ponašanja, lošiji akademski uspjeh, te lošija psihosocijalna prilagodba. (Dodig, 2013)

S obzirom na učestalost i posljedice, kockanje najbolje možemo opisati kao kontinuum ponašanja od potpunog izostanka kockanja, preko društvenog i rizičnog, pa do problematičnog i patološkog kockanja. (National Research Council, 1999, prema Dodig, 2013) U DSM-IV patološko kockanje svrstano je u poremećaje kontrole poriva, a sadrži bitna zajednička obilježja te grupe poremećaja, a to su nemogućnost otpora porivu, nagonu ili iskušenju, te rastući osjećaj napetosti ili uzbuđenja prije kockanja. (Koić i Đorđević, 2009) Studije (Derevensky i Gupta, 1996) su potvrdile da je stopa patološkog kockanja veća kod adolescenata, nego kod odraslih, a Dodig (2013) navodi da se ona kreće između 4 i 8%. Također, odrasle osobe s problemom kockanja često izjavljuju da su počele kockati kao maloljetnici. (Gupta i Derevensky, 1998.; Wynne, Smith i Jacobs, 1996., prema Hardoon, Derevensky i Gupta, 2003., prema Dodig, 2013)

Kockanje adolescenata se zbog karakteristika razvojnog perioda razlikuje od kockanja odraslih osoba. Naime, adolescencija je razdoblje traženja uzbuđenja i preuzimanja rizika u većoj mjeri, a s obzirom da je kockanje aktivnost čija su glavna obilježja preuzimanje rizika i traženje uzbuđenja, postoji veći rizik da adolescenti počnu kockati i da se kod njih razvijaju problemi povezani s kockanjem. (Derevensky i Gupta, 1997., prema Dodig i Ricijaš, 2010)

Inozemna istraživanja ukazuju na značajnu povezanost između kockanja adolescenata i

porodičnih faktora. Utjecaj porodice na intenzitet i ozbiljnost kockanja djece i mladih može biti direktan i indirektan. Pod direktnim utjecajem podrazumijeva se uloga porodice u upoznavanju djeteta s kockanjem (npr. pokazivanje djetetu kako se igraju igre na sreću) i u normalizaciji kockarskih aktivnosti, prikazujući ih kao bezazlenu porodičnu aktivnost ili uobičajen način provođenja slobodnog vremena. Indirektni utjecaj porodice na uključivanje u kockarske aktivnosti odnosi se na stres koji se doživljava unutar porodice usljed negativne porodične klime ili stresnih događaja, isticanje značaja materijalnih bogatstava, osjećaja nevoljenosti ili odbačenosti. (Dodig, 2013)

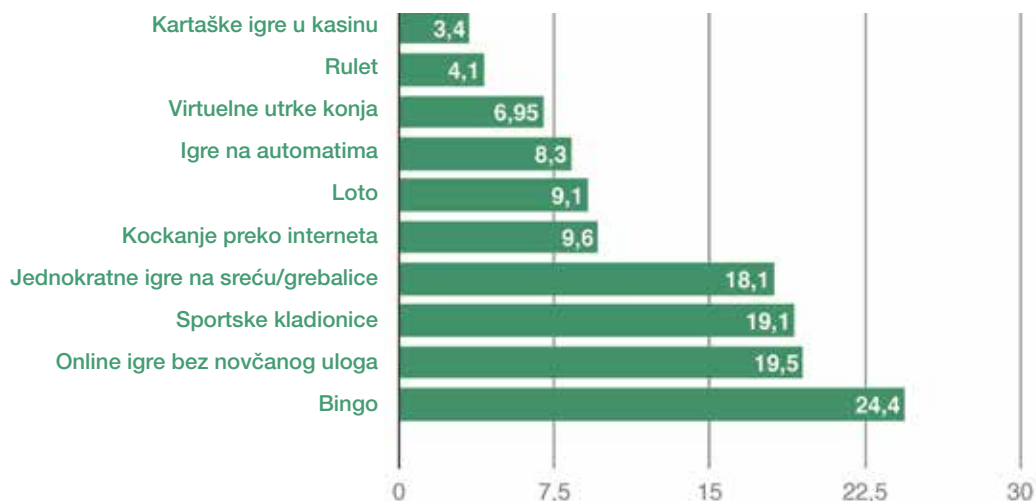
Istraživanje (GfK BiH, 2007, prema Skoko i sar., 2015) je pokazalo da barem polovina građana Bosne i Hercegovine nekad igra igre na sreću – najviše loto, a odmah zatim slijede sportske kladionice. Pri tome je zabrinjavajući podatak da je svaka treća osoba u dobi između 15 i 25 godina redovan gost sportskih kladionica.

Sve navedeno jasno upućuje na potrebu da se istraži ovaj kompleksni fenomen s ciljem boljeg razumijevanja kockanja djece i mladih i kreiranja preventivnih aktivnosti povezanih s ovim problemom. Neki od rizika za razvijanje ovisnosti o igrama na sreću kod mladih jesu dostupnost mjesta na kojima se priređuju igre na sreću, a posebno u blizini škola i mjesta gdje se mladi okupljaju, te interesiranje ili učestvovanje članova porodice ili prijatelja u igrama na sreću. Također ekonomski faktor, odnosno slaba ekonomska moć države i velika stopa nezaposlenosti utječu na porast broja mladih, koji izlaz iz nepovoljne situacije traže igrajući igre na sreću, nadajući se velikim dobitcima.

Rezultati istraživanja o igrama na sreću / kockanju djece i mladih u tri kantona FBiH

Na pitanje da li igraju neku od igara na sreću, 38,6% ispitanika odgovorilo je potvrdno, što upućuje na to da su igre na sreću dostupne i maloljetnicima, iako to zakonom nije dozvoljeno. Također, ovaj podatak je posebno zabrinjavajući ako se uzme u obzir činjenica da je veća vjerojatnost da će oni pojedinci koji počnu kockati kao djeca i/ili adolescenti, u kasnijoj dobi razviti brojne druge probleme povezane s kockanjem. (Fisher, 1992, prema Dodig, 2013)

Grafikon 2.1. Vrste igara na sreću (%)

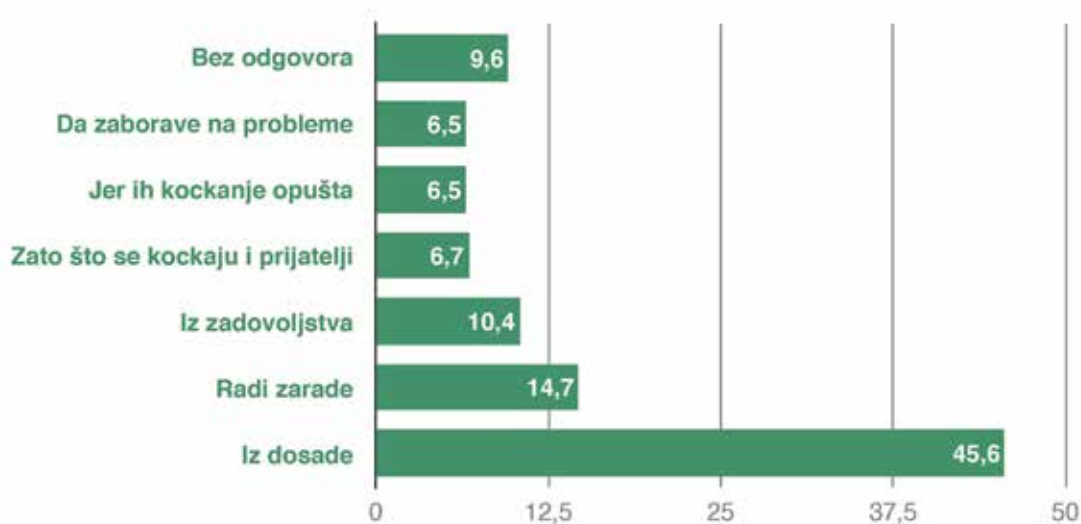

Na osnovu podataka prikazanih u Grafikonu 2.1. možemo vidjeti da sudionici našeg istraživanja najčešće igraju bingo (24,4%), dok su podjednako zastupljene online igre bez novčanog uloga, sportske kladionice i jednokratne igre na sreću ili grebalice. To što veći broj djece i mladih igra bingo, kladi se u sportskim kladionicama i igra jednokratne igre na sreću možemo objasniti time što su im one dostupnije, u odnosu na, naprimjer, igre u kasinu i kockanje preko interneta, za koje su potrebni veći ulozili ili posjedovanje kreditne kartice.

Važno je pažnju usmjeriti i na veliki udio onih adolescenata (19,5%) koji se uključuju u internetske igre na sreću bez stvarnog novčanog uloga (npr. preko društvenih mreža). Prema Dodig (2013) takve aktivnosti u svojim osnovnim obilježjima nisu kockanje, jer ne uključuju stvarni novčani ulog, ali mogu podstaći kockanje za novac, jer maloljetnik iskusi prirodu igara na sreću i uzbuđenje prilikom iščekivanja ishoda igre i dobitka, što može biti dodatan motiv za uključivanje u igre na sreću sa stvarnim novčanim ulozima.

Osim vrsta igara koje igraju, ispitali smo i koliko često djeca i mladi igraju pojedine igre. Odgovore “svaki dan”, “nekoliko puta sedmično” i “jednom sedmično” sublimirali smo u “redovno”, a odgovore “mjesečno i vrlo rijetko” u “povremeno”. Među onima koji igraju igre na sreću, 8,5% je onih koji redovno kockaju online, 8% redovno posjećuje sportske kladionice, 6,1% redovno igra bingo, dok je oko 2% onih koji redovno igraju ostale igre na sreću.

Grafikon 2.2. Razlozi za učestvovanje u igrama na sreću (%)

Ispitujući razloge zašto igraju igre na sreću došli smo do podatka da je među onima koji su bar jednom igrali neku od igara na sreću, ubjedljivo najviše (45,6%) onih koji to rade iz dosade (Grafikon 2.2.). Slične razloge zbog kojih djeca i mladi kockaju utvrdili su Gupta i Derevensky (1998) i oni upućuju na to da oni, zbog nedostatka kvalitetnih sadržaja za provođenje slobodnog vremena ili nezainteresiranosti da ih pronađu, nastoje izbjeći dosadu igrajući igre na sreću.

S obzirom na to da, kao i kod drugih oblika neprihvatljivog i rizičnog ponašanja, ne treba zanemariti utjecaj okoline, zanimalo nas je i kakav je odnos osoba iz bliže okoline djece i mladih prema kockanju. Na pitanje "Znaju li tvoji roditelji da igraš igre na sreću?", 55,6% učenika odgovorilo je potvrdno, što znači da mnogi roditelji odobravaju da se njihova djeca kockaju. A s obzirom na to da je problem kockanja zastupljeniji kod one djece čiji su roditelji, ili druga bliska rodbina kockali, ispitivali smo i igraju li igre na sreću osobe iz njihove okoline. Zabrinjavajući je i izuzetno visok procenat (45,5%) onih koji imaju prijatelje koji se kockaju, jer u životu svakog tinejdžera i adolescenta veoma važno mjesto zauzimaju vršnjaci, koji utječu na njihov razvoj na različite načine, a postoji i vršnjački pritisak koji podrazumijeva nametanje stavova i/ili ponašanja grupe. Neki autori (Jones i Jones, 2000. prema Brdarević, 2015) navode i da su problematična i antisocijalna ponašanja „zarazna“, jer utjecajni vršnjaci legitimiziraju takve aktivnosti i uključuju druge kroz procese prisile i natjecanja. Dodatno, prema rezultatima istraživanja, 14,1% ispitanika ima rođaka koji se kocka, a kod 9,2% njih igre na sreću igra jedan roditelj, 3,9% igra brat ili sestra, a kod 1,5% njih igraju oba roditelja.

Interesiralo nas je i da li igranje igara na sreću utječe na psihosocijalni život onih koji ih igraju, pa smo ispitanike pitali da li su nekada odustali od nekih slobodnih aktivnosti zbog kladjenja, da li su propustili druženje sa prijateljima koji ne kockaju da bi se družili sa prijateljima koji kockaju, te da li su novac namijenjen za hranu, odjeću, kino i slično potrošili na igre na sreću. Odgovori ispitanika pokazuju da kod određenog broja onih koji igraju igre na sreću te aktivnosti utječu i na psihosocijalne aspekte života, odnosno 5,7% je odustalo od nekih slobodnih aktivnosti zbog igara na sreću, te su propustili druženje sa prijateljima koji ne kockaju da bi se družili sa prijateljima koji kockaju, a 10,1% je novac namijenjen za hranu, odjeću, kino i slično potrošilo na igre na sreću.

Ispitali smo i znanje i stavove djece i mladih o kockanju, pri čemu smo došli do sljedećih podataka: 34,1% djece i mladih smatra da je za zarađivanje kockanjem potrebno imati dobar sistem igre, 23,6% smatra da ako je neko uspješan u kockanju, to je dokaz da posjeduje znanja i vještine u vezi s kockanjem, 27,2% smatra da je ishode kockanja moguće predvidjeti, dok se 21,1% ne slaže sa tvrdnjom da se kockanjem više gubi nego što se dobija. Ovi stavovi, odnosno iskazana znanja o kockanju, upućuju na to da skoro svaki četvrti sudionik našeg istraživanja vjeruje da je na ishode kockanja moguće utjecati, da oni zavise od znanja i vještina i da se na taj način može zaraditi.

Također, došli smo i do podatka da su stavovi, odnosno znanja o kockanju, statistički značajno povezani sa iskustvima igranja igara na sreću. Odnosno, oni koji igraju igre na sreću statistički u znatno većoj mjeri ($\chi^2 = 71,44$, $df=2$, $p=.000$) smatraju da je za zarađivanje kockanjem potrebno imati dobar sistem igre, nego oni koji ne igraju. I znatno više njih ($\chi^2=17,92$, $df=2$, $p=.000$) smatra da ako je neko uspješan u kockanju da je to dokaz da posjeduje znanja i vještine u vezi s kockanjem.

Spolne razlike u igranju igara na sreću

U istraživanju je utvrđeno da postoje statistički značajne razlike ($\chi^2 = 58,69$, $df=2$, $p=.000$) među spolovima kad je riječ o igranju igara na sreću. Ispitanici muškog spola u znatno većoj mjeri (njih 24,7%) igraju igre na sreću, nego ispitanici ženskog pola (13,9%). Upravo jedno od glavnih obilježja kockanja jeste da je ono prvenstveno muški fenomen. (Griffiths, 1991, prema Dodig i Ricijaš, 2010)

Što se tiče spolnih razlika i vrsta igara, slično kao i u drugim istraživanjima (Dodig i Ricijaš, 2010) pokazalo se da nema razlika kad je riječ o igranju lota i grebalicama, dok je za sve ostale vrste igara utvrđeno da ih u znatno većoj mjeri igraju osobe muškog spola. I dok se loto i grebalice smatraju manje rizičnim i u pravilu ostaju zabava i razonoda za igrače, ostale vrste igara su specifične upravo za problematične, tj. patološke kockare.

Dobne razlike u igranju igara na sreću

U istraživanju nisu utvrđene dobne razlike kod igranja igara na sreću, odnosno približan je procenat učenika osnovne i srednje škole koji igraju igre na sreću. Iako se moglo očekivati da učenici srednjih škola budu u većoj mjeri uključeni u kockanje, u ovom istraživanju to nije potvrđeno, ali je zabrinjavajuće da osnovci imaju jednako iskustvo kockanja kao i srednjoškolci. Ovo možemo objasniti time da su mjesta za organiziranje igara na sreću svuda dostupna, pa čak i u blizini osnovnih škola, pri čemu se priređivači igara samo formalno ograđuju, ističući natpis o zabrani kockanja za maloljetnike u svojim objektima, dok listiće može uplatiti svako, pri čemu uposlenici ne pitaju za godine.

Zaključci

- Procenat od 38,6% učenika koji su nekad kockali ukazuje na to da su maloljetnici u velikoj mjeri aktivni kad je riječ o različitim igrama na sreću, te da postoje problemi povezani s provedbom zakonskih odredbi, prema kojima je igranje igara na sreću zabranjeno za maloljetnike. Ovaj podatak je posebno zabrinjavajući ako se uzme u obzir to da kockarske aktivnosti u ranoj dobi povećavaju vjerovatnost da će se razviti problemi povezani s kockanjem.
- Sudionici našeg istraživanja najčešće igraju bingo, zatim online igrice bez novčanog uloga, klade se u sportskim kladionicama i igraju jednokratne igre na sreću ili grebalice, što se može objasniti većom dostupnošću ovih igara, nego, recimo, igara u kasinu i kockanja putem interneta, za koje su potrebni veći uložci ili posjedovanje kreditne kartice. Važno je pažnju skrenuti i na veliki procenat onih koji igraju internetske igre na sreću bez novčanog uloga, jer takve aktivnosti mogu podstaći kockanje za novac. Na taj način maloljetnik iskusi prirodu igara na sreću i uzbuđenje prilikom iščekivanja ishoda igre i dobitka, što može biti dodatan motiv da počne igrati igre na sreću sa stvarnim novčanim ulozima.

- Među onima koji su bar nekada igrali neku od igara na sreću, ubjedljivo najviše je onih koji to rade iz dosade, što upućuje na zaključak da nedostatak kvalitetnih sadržaja za provođenje slobodnog vremena ili nezainteresiranost djece i mladih da ih pronađu doprinosi mogućnosti da počnu igrati igre na sreću. To dalje navodi na zaključak da je djeci potrebno ponuditi mnogo više alternativnih načina za kvalitetno provođenje slobodnog vremena, koji će im biti dostupniji od kladionica.

- Više od polovine roditelja znaju da se njihova djeca kockaju i to (prećutno) odobravaju, što može upućivati na to da roditelji neke aktivnosti možda i ne doživljavaju kao kockanje, ali i da u tome ne vide nikakvu opasnost za svoje dijete. Međutim, i roditeljima koji ne znaju, a i onima koji znaju da se njihova djeca kockaju preporučuje se da posebnu pažnju obrate na sljedeće signale, koji mogu upućivati na određene probleme s kockanjem kod njihove djece: posjedovanje listića za sportsko klađenje, praćenje sportskih utakmica ili rezultata različitih sportskih događaja s velikim ushićenjem (naprimjer, putem teleteksta ili interneta), posjedovanje više ili manje novca nego što bi trebali imati (u poređenju sa onim koliko im oni daju), traženje od roditelja da im posude novac iz nekog razloga, preprodavanje ličnih ili porodičnih stvari. Neki drugi znakovi, kao što su naprimjer krađa novca ili nakita, ozbiljniji dugovi, velika uznemirenost i napetost, ukazuju na ozbiljnije posljedice. Roditeljima se preporučuje da otvoreno razgovaraju sa svojom djecom o njihovoj uključenosti u igranje igara na sreću, jer je najbitnije razvijati odgovoran stav prema takvim aktivnostima, koje su namijenjene odraslim osobama i koje trebaju služiti isključivo za zabavu.

- Zabrinjavajući je i izuzetno visok procenat (45,5%) onih čiji prijatelji kockaju s obzirom na to da u životu svakog tinejdžera i adolescenta veoma važno mjesto zauzimaju vršnjaci, koji utječu na njihov razvoj na različit način, a postoji i vršnjački pritisak koji podrazumijeva nametanje stavova i/ili ponašanja grupe.

- Kod određenog broja onih koji igraju igre na sreću kockarske aktivnosti utječu i na psihosocijalne aspekte života, jer odustaju od nekih slobodnih aktivnosti zbog igara na sreću, propuštaju druženje sa prijateljima koji ne kockaju da bi se družili sa prijateljima koji kockaju, a novac namijenjen za hranu, odjeću, kino i slično troše na igre na sreću.

- U istraživanju je utvrđeno da skoro svaki četvrti sudionik našeg istraživanja vjeruje da je na ishode kockanja moguće utjecati, da oni zavise od znanja i vještina i da se na taj način može zaraditi. A oni koji igraju igre na sreću statistički u znatno većoj mjeri smatraju da je za zarađivanje kockanjem potrebno imati dobar sistem igre, nego oni koji ne igraju, te znatno više njih smatra da ako je neko uspješan u kockanju da je to dokaz da posjeduje znanja i vještine u vezi s kockanjem. Međutim, vjerovatnost da se ostvari dobitak igrajući bingo, loto, rulet ili u kasinu je, statistički gledano, usljed velikog broja mogućih kombinacija, izuzetno mala, tako da rezultati kod kockanja ovisе isključivo o sreći, a ne od sposobnosti samog igrača. Naime, kod kockanja se rezultat ne može predvidjeti (iako to ljudi pokušavaju uraditi koristeći razne statistike). Jedan od načina na koji se mogu spriječiti mladi ljudi da se kockaju jeste da im se pruži znanje o vjerovatnosti dobitka u igrama na sreću i ukaže na to da je ona izuzetno mala i da ne

ovisi od njihovih sposobnosti predviđanja rezultata ili ishoda. Također, potrebno je kroz preventivne projekte raditi i na promjeni svijesti o zabludi da je kockanjem moguće ostvariti zaradu na lak način, bez mnogo truda i ulaganja, što je veoma uvriježeno u našem društvu.

- Ispitanici muškog spola znatno više igraju igre na sreću, što je u skladu sa tvrdnjom koja se navodi u naučnoj literaturi da kockanje predstavlja prvenstveno muški fenomen. A što se tiče spolnih razlika i vrsta igara, pokazalo se da nema razlika kad je riječ o igranju lota i grebolicama, dok je za sve ostale vrste igara utvrđeno da ih u znatno većoj mjeri igraju učenici nego učenice, a upravo one su specifične za problematične, tj. patološke kockare.

- Iako se moglo očekivati da učenici srednjih škola budu u većoj mjeri uključeni u kockanje, u ovom istraživanju to nije potvrđeno. No, zabrinjavajuće je da osnovci imaju jednako iskustvo kockanja kao i srednjoškolci, što se, pored ostalog, može objasniti i time da su mjesta za organiziranje igara na sreću svuda dostupna, pa čak i u blizini osnovnih škola. Ovo upućuje na potrebu provedbe preventivnih aktivnosti već u osnovnim školama, kao i na to da je važno educirati roditelje i mlade o rizicima povezanim s kockanjem i mogućim štetnim psihosocijalnim posljedicama, u suprotnom će biti mnogo teže kontrolirati kockanje maloljetnika.

KONZUMIRANJE CIGARETA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Pušenje cigareta je rizično ponašanje koje može prerasti u ovisnost, a odnosi se na uživanje duhana udisanjem dima zapaljenog duhanskog lišća u cigareti ili luli. (Greblo i Šegregur, 2011) Istraživanja (Halimić, Koštrebić i Neimarlija, 2013) pokazuju da je u Federaciji Bosne i Hercegovine zabrinjavajuće veliki broj mladih pušača, pri čemu čak 30% mladih puši svakodnevno.

Pušenje je jedna od najraširenijih bolesti ovisnosti čije se posljedice najčešće manifestiraju u srednjoj i starijoj životnoj dobi, ali se navika konzumiranja cigareta najčešće stiče u adolescenciji. (Uvodić-Đurić i sar., 2011) U duhanu se nalazi nikotin za koji je ustanovljeno da u razmjerno kratkom vremenu može izazvati stanje ovisnosti. (Blum, 1984; Huges i sur., 1987; Jones, 1987; Miller i sur., 1991, prema Sakoman, 1997)

U našoj zemlji, prvo iskustvo konzumiranja cigareta desi se najčešće u dobi od 13 godina, a ovisnost o duhanu u oko 80% slučajeva javlja se do osamnaeste godine života. Uzrok možemo tražiti u tome što pubertet i adolescencija predstavljaju vrijeme pobune, otpora, iskazivanja neslaganja sa odraslima, a pušenje cigareta se doživljava i koristi kao odraz zrelosti. (Brdarević, 2011) Najčešći razlozi za početak pušenja su potreba za pripadanjem grupi, težnja ka odraslom ponašanjem, eksperimentiranje sa „zabranjenim voćem“. (Pehar-Zvačko, 2003) Također, puši se iz radoznalosti, iz dosade, zbog nedostatka sadržaja za mlade, vjerovanja da pušenje olakšava društvene kontakte, radi postizanja autoriteta i slično.

Najvažniji faktori koji utječu na razvijanje navike pušenja su pristupačnost duhana i društvena sredina. Veća je vjerovatnoća da će mlada osoba početi pušiti ako su joj cigarete dostupne, te ako u porodici i bližjoj okolini ima pušača. Ako je neko pušač u bližjoj porodici djeteta, odnosno ako puše roditelji, brat ili sestra, veća je vjerovatnost da će i ono početi pušiti, jer pušači pridaju veću važnost činu pušenja u vlastitoj porodici, društvenoj klasi i krugu prijatelja, nego mogućim posljedicama. (Pehar-Zvačko, 2003) Pušenje u ranoj dobi, dijelom je rezultat i propagande duhanske industrije koja prikazujući mlade, zgodne, uspješne osobe glamoruznog izgleda šalje poruku da je konzumiranje cigareta ugodno i na taj način potiču na pušenje.

U istraživanju o pušenju i drugim sredstvima ovisnosti ESPAD (Hibel i sar., 2012) naveden je podatak da se u periodu od 2007. do 2011. godine broj mladih pušača u nekim evropskim zemljama povećao sa 10% na 13%. Također, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, ne samo da raste broj pušača među mladima u Evropi, nego je i dob u kojoj se zapali prva cigareta sve niža. Većina djece već nakon prve „probe“ ostavlja cigaretu, međutim naredna iskustva u vezi s pušenjem stižu se obično sa 14 do 16 godina i u toj dobi se većinom i odlučuje da li će neko postati pušač ili ne.

Poražavajući su rezultati iz globalnog istraživanja o pušenju kod mladih (Ramić-Čatak, 2009), prema kojem je prevalenca pušenja kod školske djece uzrasta od 13 do 15 godina

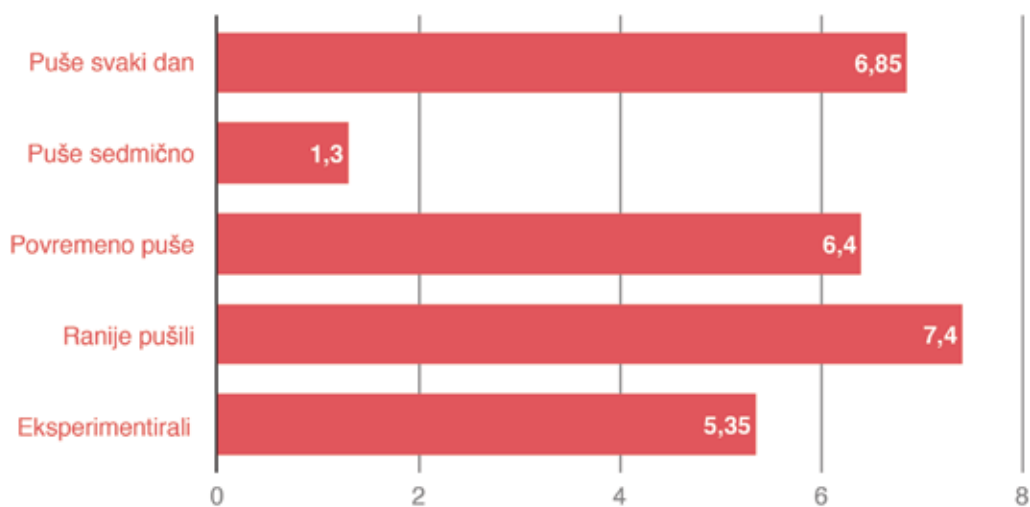
iznosila 14,3%. Pehar-Zvačko (2003) navodi da su neki stručnjaci zemalja zapadne Evrope utvrdili da je opao procent mladih u dobi od 14 do 16 godina koji puše i to objašnjavaju pojavom mobitela, čija je upotreba kod ove populacije naglo porasla. Naime, oni tvrde da, zbog zauzetosti prstiju pri korištenju mobilnih telefona, mladi manje posežu za cigaretama.

Duhanski dim je štetan i za pušače i za nepušače i povećava vjerovatnost za nastanak raka, ali i drugih bolesti. Pušenje predstavlja jedan od najvećih faktora rizika za zdravlje ljudi, a posljedice pušenja posebno su opasne kod dugogodišnjih pušača, odnosno kada navika pušenja počinje u ranijim godinama života. (Halimić, Koštrebić i Neimarlija, 2013) U prosjeku, kod pušača koji počnu pušiti u adolescentskom dobu i nastave redovno pušiti, postoji šansa od 50% da umru od neke bolesti koju izaziva pušenje. (Brdarević, 2011) Rezultati mnogih studija potvrđuju da je pušenje najraširenija ovisnost među mladima i istodobno rizični faktor za zloupotrebu alkohola i raznih ilegalnih droga. Izlaganje nikotinu pospješuje nastanak ovisnosti o alkoholu, odnosno oni čine začarani krug, jer kombinacija alkohola i nikotina aktivira grupu neurona i pozitivno potkrepljuje njihovo kontinuirano korištenje. (Softić, 2015) Oko 80% alkoholičara bili su prvo ovisnici o duhanu.

Problem kod konzumiranja cigareta je i taj što, i pored svih negativnih posljedica na zdravlje, ono predstavlja društveno prihvaćeno ponašanje, odnosno cigarete se smatraju dozvoljenim sredstvom za poboljšavanje raspoloženja. Također, iako su mladi često upoznati sa opasnostima u vezi s pušenjem, oni te opasnosti ne povezuju sa vlastitim pušačkim iskustvima, a precjenjujući kratkotrajne društvene pogodnosti, koje smatraju da im pušenje donosi, kao što su pripadnost grupi, popularnost i slično, podcijenit će i zanemariti dugotrajne negativne posljedice pušenja. (Brdarević, 2011)

Rezultati istraživanja o konzumiranju cigareta među djecom i mladima u tri kantona FBiH

Grafikon 3.1. Konzumiranje i učestalost pušenja cigareta (%)

Cigarete je konzumiralo čak 27,3% ispitanih učenika, od toga je 16,2% aktivnih pušača, 7,4% su ranije bili pušači, a ostali su samo probali pušiti cigarete. Među aktivnim pušačima je 6,85% onih koji puše svakodnevno, 1,3% to radi sedmično, a 6,4% povremeno (Grafikon 3.1.).

Kada je riječ o dobi inicijacije pušačkog ponašanja dolazimo do podatka da je 7,9% ispitanih počelo pušiti ili eksperimentirati sa cigaretama u dobi do 10 godina, a 18,8% u dobi od 11 godina i više (0,7% pušača nije odgovorilo na ovo pitanje). Ako posmatramo samo one učenike koji imaju iskustva sa konzumiranjem cigareta, onda vidimo da 18,9%, ili gotovo petina njih je eksperimentiralo u dobi do deset godina, a većina (81,8%) u dobi od jedanaest godina i više. Ovi podaci nam potvrđuju da su tinejdžerske i adolescentske godine rizične kad je riječ o eksperimentiranju sa različitim ponašanjima i supstancama, ali ukazuje i na to da je potrebno raditi na prevenciji još i ranije.

Grafikon 3.2. Razlozi konzumiranja cigareta (%)

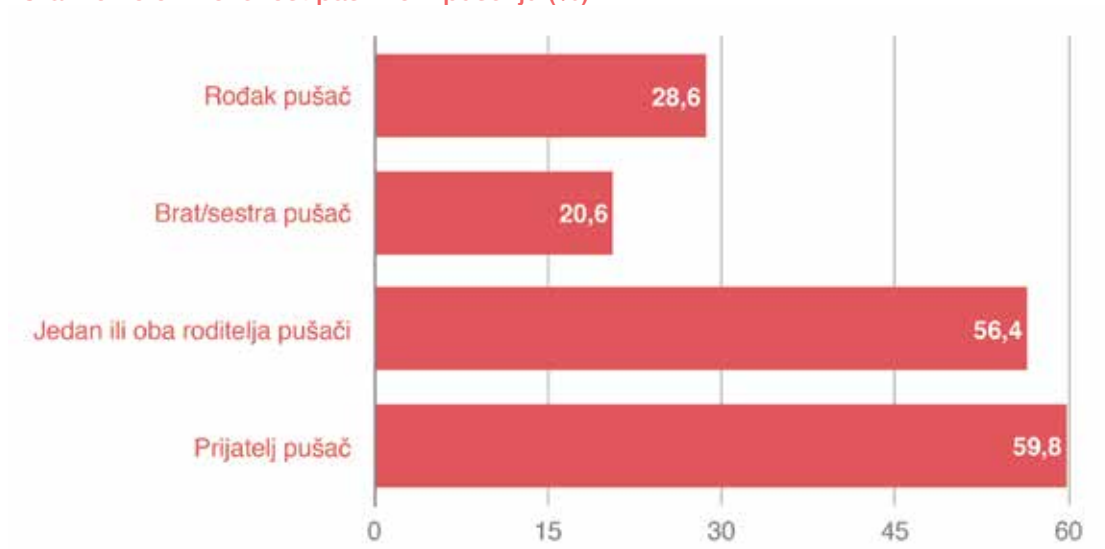
Da bismo shvatili zbog čega djeca i mladi počinju pušiti cigarete uprkos spoznaji o rizicima povezanim s pušenjem, nastojali smo dobiti uvid u razloge za inicijaciju pušačkog ponašanja. Najčešće navođen razlog (Grafikon 3.2.) zbog kojeg učenici puše su: jer ih to opušta (34,4%), a zatim iz dosade, te zato što im pušenje pomaže da zaborave na probleme. Ovi podaci su slični podacima dobijenim u istraživanju provedenom u Hrvatskoj (Ćurković i sar., 2010), a koje autori objašnjavaju mogućom prisutnošću depresivnih simptoma, pri čemu na subjektivnoj razini aktivna supstanca u cigareti (nikotin) stvara osjećaj zadovoljstva, umanjuje stres i napetost, tako da duhanski konzumenti percipiraju da pušenje cigareta olakšava izvršavanje svakodnevnih obaveza. Međutim, najnovija istraživanja (Vest, 2016) pokazuju da su pušači, koji konzumiraju veći broj cigareta i duže vremena puše, osjetljiviji na stres.

Na pitanje da li njihovi roditelji znaju da puše, 42,3% pušača izjavljuje da ne znaju, 19% izjavljuje da zna jedan roditelj, 23,3% da znaju oba roditelja, dok 15,3% nije odgovorilo na ovo pitanje. Dakle, približno je jednak procenat onih čiji roditelji ne znaju i onih čiji roditelji

znaju da puše, ali s obzirom na visok procenat onih koji uopće nisu odgovorili na ovo pitanje, nije u potpunosti jasna slika o tome u kojoj mjeri roditelji znaju za pušenje svoje djece. Neki stručnjaci smatraju da je zabrana pušenja učinkovitija od najrazumnijih argumenata, a, kako navodi Pehar-Zvačko (2003), neki istraživači su utvrdili da kada se adolescentima zabrani pušenje, njih oko 10% će prekršiti zabranu. Kada su roditelji ravnodušni, djeca se opredjeljuju za pušenje u 50% slučajeva, a djeca kojoj je pušenje dopušteno pušit će u 90% slučajeva.

Izloženost pasivnom pušenju

Grafikon 3.3. Izloženost pasivnom pušenju (%)

Naše ispitanike smo pitali da li neko iz njihove okoline puši i došli smo do podatka da kod 85,7% neko u okolini puši, pri tome je najviše onih koji imaju prijatelja pušača i onih čiji roditelji puše (Grafikon 3.3.), što upućuje na zaključak da su djeca i mladi u velikoj mjeri izloženi pasivnom pušenju koje ima svoje negativne posljedice, ali i da je njihova okolina podsticajno okruženje za razvoj navike konzumiranja cigareta.

Također, ispitali smo i neke stavove djece i mladih o pušenju. Tako, 33% ispitanika smatra da neko nije pušač dok ne kupuje cigarete, 24,5% da su mladi koji puše popularniji u društvu, 21% smatra da ako se osoba zdravo hrani i bavi se sportom, pušenje ne ugrožava njeno zdravlje, a 13,9% da ako neko puši manje od pet cigareta dnevno nije pušač.

Spolne razlike u navikama konzumiranja cigareta

Ranije je pušenje bilo karakteristično za muškarce, međutim u mnogim zemljama, pa i u našoj, (GYTS, 2008) zabilježeno je povećanje prevalence pušenja kod djevojčica, u odnosu na dječake. U našem istraživanju nije utvrđena statistički značajna razlika u konzumiranju cigareta među spolovima, odnosno približno je jednak procenat ispitanika i ispitanica koji konzumiraju cigarete.

Iako ne postoji značajna razlika među spolovima kad je riječ o navici konzumiranja, utvrđena je značajna razlika u učestalosti pušenja ($\chi^2=10,7$, $df=3$, $p=0,01$), odnosno ispitanici muškog spola puše učestalije. Svaki dan puši 62% ispitanika, a 38% ispitanica.

Dobne razlike u navikama konzumiranja cigareta

U istraživanju je utvrđena statistički značajna razlika ($\chi^2=71,6\%$, $df=1$, $p=.000$) u konzumiranju cigareta između učenika osnovnih i srednjih škola. Naime, pušenje je (očekivano) zastupljenije među učenicima srednje škole (12,8%), nego osnovne (3,9%).

S obzirom na to da je među mladima zavladao i jedan novi trend – pušenje nargile, u upitnik smo uključili i pitanje koje se odnosi na konzumiranje nargile. Dobili smo sljedeće rezultate: gotovo polovina ispitanika (51,8%) pušilo je nargilu, s tim da 25,9% to radi redovno, a 24,4% je probalo nargilu. Bavili smo se i spolnim razlikama i konzumiranjem nargile. Nargila je popularnija među ispitanicima, jer znatno je veći procenat dječaka (58,1%) koji konzumiraju nargilu, nego djevojčica (45,5%); ($\chi^2=17,85$, $df=1$, $p=.000$). Također, došli smo do podatka da postoje dobne razlike u konzumiranju nargile. Znatno je veći procenat (59%) učenika srednje škole koji su konzumirali nargilu, nego učenika osnovne škole (44,2%).

Zaključci

- Cigarete je konzumiralo čak 27,3% ispitanih učenika, od toga je 16,2% aktivnih pušača, što je izuzetno zabrinjavajuće ako uzmemo u obzir negativne posljedice pušenja na zdravlje, a posebno ako se cigarete počnu pušiti u ranoj dobi.
- Većina ispitanih učenika prvi put je probala cigarete u dobi od jedanaest godina i više, što potvrđuje da je pubertet i adolescencija period kada su djeca sklona da eksperimentiraju sa različitim ponašanjima i supstancama, ali ukazuje i na to da je potrebno raditi na prevenciji još i ranije.
- Najčešće navođen razlog zbog kojeg učenici puše jeste da ih pušenje opušta, što upućuje na to da mladi nisu dovoljno upoznati sa mehanizmima utjecaja nikotina na mozak, koji doprinosi povećanju rizika od ozbiljnih epizoda depresije, kao i sa činjenicom da kako se povećava količina ispušenih cigareta i vremenski period tokom kojeg se puši, ljudi postaju osjetljiviji na stres. Također, kao posljedica ove štetne navike, pušači su generalno nervozniji, temperamentniji i napetiji.
- Djeca i mladi su u velikoj mjeri izloženi pasivnom pušenju, koje također ima izrazito negativne posljedice na zdravlje. Procenat od 56,4% ispitanih, koji su naveli da im jedan ili oba roditelja puše, upućuje na to da preventivni projekti trebaju biti usmjereni i na roditelje, jer stavovi roditelja prema cigaretama, kao i to da li oni puše, imaju veliki utjecaj na stavove djece o pušenju i razvijanje navike konzumiranja cigareta.
- Ispitanici iz našeg istraživanja, u velikoj mjeri su izloženi i pasivnom pušenju, pri čemu je najveći broj onih koji imaju prijatelja pušača. S obzirom na činjenicu da je veoma značajan utjecaj vršnjaka na inicijaciju pušenja, preventivni projekti bi se trebali

usmjeriti i na to kako se oduprijeti pritisku vršnjaka, te kod mladih izgrađivati trend zdravog življenja i imidž nepušača kao vrijednosti koje su popularnije od pušenja.

- Također, rezultati dobiveni u dijelu istraživanja gdje smo ispitivali stavove djece i mladih o pušenju ukazuju na to da su oni nedovoljno upućeni i informirani, te da se njihovi stavovi zasnivaju na stereotipima i da ih je potrebno educirati o opasnostima povezanim s pušenjem.

- Nije utvrđena statistički značajna razlika u konzumiranju cigareta među spolovima. Približno je jednak procenat učenika (52,4%) i učenica (47,6%) koji konzumiraju cigarete, s tim da dječaci puše učestalije. Svaki dan puši 62% dječaka, a 38% djevojčica.

- Pušenje je (očekivano) zastupljenije među učenicima srednje škole (12,8%), nego među osnovcima (3,9%), što upućuje na to da su potrebne preventivne aktivnosti u osnovnoj školi da bi se pokušao smanjiti broj onih koji odluče početi pušiti. U srednjim školama treba osmisliti projekte koji bi pomogli mladima, koji već konzumiraju cigarete, da prestanu pušiti. Uz informiranje o štetnim posljedicama pušenja, te promjenu stavova o zdravlju, u smislu usvajanja zdravijih stilova života, potrebno je raditi na razvijanju socijalnih vještina da bi se uspješno oduprli različitim društvenim utjecajima koji doprinose popularizaciji pušenja.

KONZUMIRANJE ALKOHOLA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Alkohol se naziva najstarijom drogom, koja je kao sredstvo za opuštanje i relaksaciju legalizirana u većini zemalja. Društveni stav prema alkoholu različit je u različitim zemljama, od odobravanja preko ograničavanja mjesta prodaje i konzumacije, pa do potpune zabrane u muslimanskim zemljama. (Kuzman i sar., 2008)

U našem društvu stavovi o alkoholu se razlikuju, na što u velikoj mjeri utječe i religijski faktor. Naime, poznato je da neke religije strogo zabranjuju konzumiranje alkoholnih pića, pa tako dio ljudi u Bosni i Hercegovini svoj stav o alkoholu zasniva na religijskom ubjeđenju. Također, postoje i drugi faktori koji utječu na toleranciju kad je riječ o alkoholu, pa neki postavljaju čvrste granice i ne dopuštaju djeci da piju alkohol dok ne postanu punoljetni i odgovorni za sebe, dok drugi za vrijeme porodičnih okupljanja i svečanosti dopuštaju svojoj djeci da ga piju.

Okruženje u kojem mladi odrastaju mjesto je prvih saznanja o navikama i kulturi pijenja alkohola, a roditelji su prvi uzori za identifikaciju. Prije pojave problema u vezi s konzumiranjem alkohola kod mladih često se prvo jave neprimjerena i neprihvatljiva ponašanja u školi ili među vršnjacima, a adolescenti skloni prekomjernom konzumiranju alkohola često imaju kompleksnu porodičnu anamnezu. Međutim, u porodici nesvjesno mogu negirati probleme s alkoholom, tražeći druge razloge za promjenu ponašanja svoga djeteta, a sve zbog osjećaja straha od prepoznavanja pravog problema, uvijek povezanog s osjećajem roditeljske krivnje i odgovornosti.

Trend konzumacije alkohola kod djece i mladih stalno je u porastu, a obrazac pijenja razvija se prvenstveno u grupama vršnjaka i to najviše u dobi između 13. i 17. godine života. Iako se konzumiranje alkohola smatra dominantno muškom aktivnošću, sve je veći broj žena konzumenata. (Milanović, 2014)

S obzirom na to da je za adolescenciju karakteristično stalno traganje za sopstvenim identitetom, praćeno jakom nesigurnošću i nestabilnošću, ovaj period je plodno tlo za eksperimentiranje u ponašanju, pa tako i sa konzumiranjem alkohola. Ono što je posebno karakteristično za konzumaciju alkohola kod mladih osoba jeste da se oni natječu u količini ispijenih pića, a prisutan je i trend „binge drinking“, odnosno pijenje nekoliko pića zaredom. Također, mladi često kombiniraju alkohol i druga sredstva ovisnosti, što može imati nesagledive posljedice na njihovo zdravlje, ponekad i sa kobnim ishodom. Iako eksperimentiranje sa alkoholom nužno ne vodi u ovisnost, pripito ili pijano stanje najčešće je izvor potencijalno rizičnog ponašanja, od saobraćajnih nesreća, preko rizičnih seksualnih ponašanja do agresivnog ponašanja. Također, do trovanja alkoholom kod mladih osoba može doći nakon nekoliko pića, a posljedice su mnogo ozbiljnije nego kod odraslih. Za djecu je posebno opasno pijenje alkohola, jer ona nisu razvila sve svoje spoznajne vještine

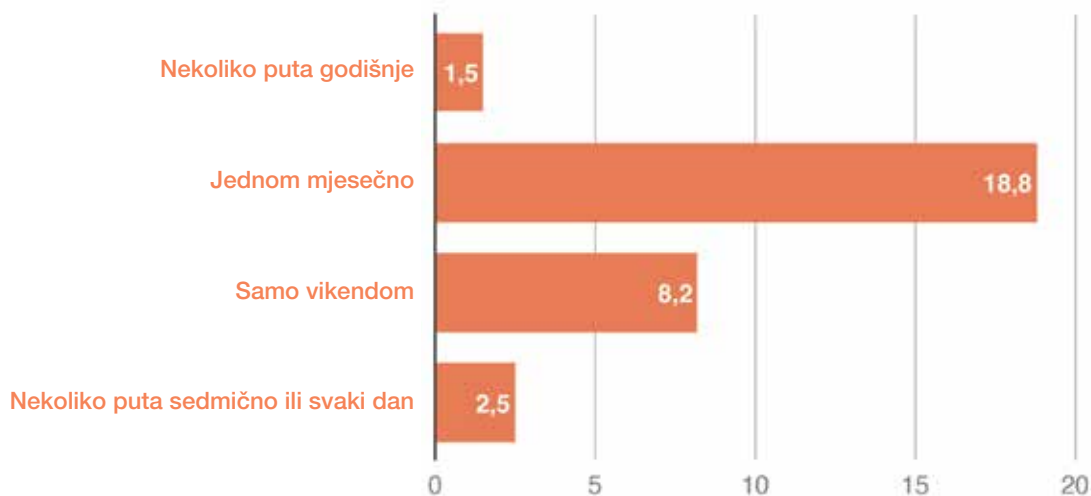
i sposobnosti (npr. sposobnost rješavanja problema, donošenja ispravnih odluka i slično), pa konzumiranje alkohola u toj dobi zaustavlja kognitivni i emocionalni razvoj, što se u kasnijoj dobi uglavnom teško nadoknađuje.

Dostupnost alkoholnih pića i određene životne okolnosti (nezaposlenost, socijalna nesigurnost) pogoduju povećanju upotrebe alkohola u zajednici. Najčešći uzroci alkoholizma su loši porodični odnosi, pozitivan stav prema opijanju u porodici ili okruženju u kojem žive, stres i psihička nestabilnost. (Pehar-Zvačko, 2003) Najčešće mladi započinju konzumirati alkohol u okviru svoje vršnjačke grupe, što je sastavni dio adolescencije i eksperimentiranja. Međutim, nekada mladi počinju konzumirati alkohol u krugu porodice, pri čemu se, između ostalog, uče i rodnim ulogama.

Zabrinjavajući je podatak Federalnog zavoda za javno zdravstvo iz 2014. godine da 60% mladih konzumira alkohol, pri čemu je čak 25% onih koji su se jednom ili više puta napili.

Rezultati istraživanja o konzumiranju alkohola među djecom i mladima u tri kantona FBiH

Grafikon 4.1. Učestalost konzumiranja alkohola (%)

Prema rezultatima našeg istraživanja, 30,7% djece i adolescenata pije alkohol i pri tome je najviše onih koji to rade mjesečno, zatim onih koji piju vikendom, dok je manje onih koji piju redovno (svaki dan ili nekoliko puta sedmično) i onih koji piju nekoliko puta godišnje (Grafikon 4.1.). Dakle, djeca i mladi najviše konzumiraju alkohol mjesečno i tokom večernjih izlazaka vikendom ili na nekim zabavama, što se može povezati s dobivenim podacima o najčešćim razlozima konzumiranja alkohola prikazanim u Grafikonu 4.2.

Grafikon 4.2. Razlozi konzumiranja alkohola (%)

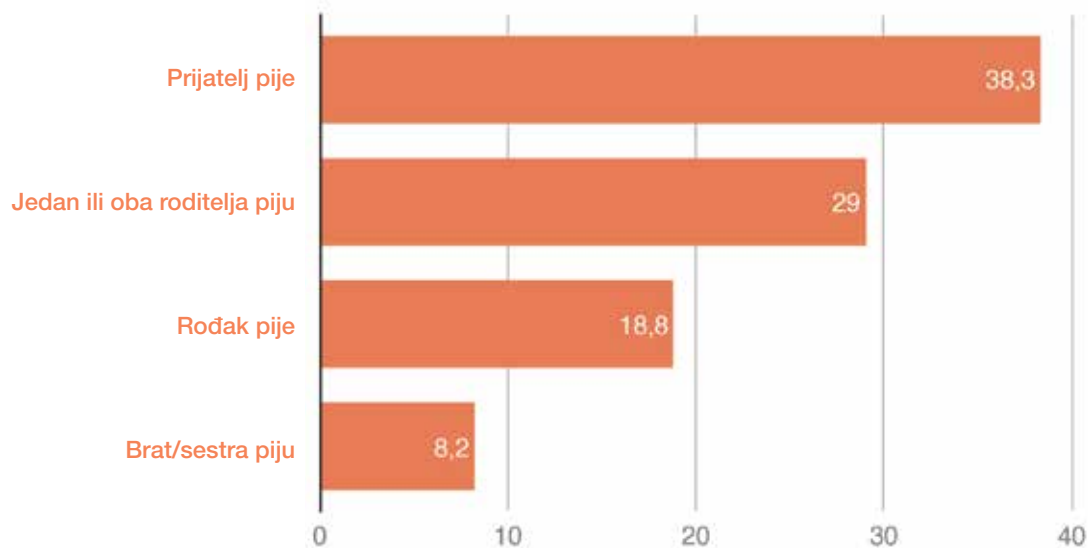
Kao što se može vidjeti na Grafikonu 4.2. djeca i mladi najčešće piju, jer smatraju da je to dobar način na koji mogu proslaviti specijalne događaje, kao što su rođendani, matura i praznici (44,9%), a zatim slijedi pijenje iz dosade, zadovoljstva, te zbog toga što smatraju da ih alkohol opušta.

Kada je riječ o prvoj konzumaciji alkohola došli smo do podatka da je 9,4% ispitanika alkohol probalo do desete godine života, što nas upućuje na to da je konzumiranje alkohola u ovim slučajevima ohrabrivano i od porodice i uže rodbine. Znatno je veći procenat (21,1%) mladih koji su prvi put probali alkohol u ranoj i srednjoj adolescenciji, odnosno sa 11 godina i više, što je karakteristično za ovaj starosni uzrast, jer se u periodu adolescencije javlja želja za samopotvrđivanjem, izgradnjom stavova i testiranjem granica, a eksperimentiranje sa alkoholom je način za dokazivanje odraslosti.

Gotovo trećina učenika navodi da roditelji ne znaju za njihovo konzumiranje alkohola, 16,4% da zna jedan od roditelja, te 46,9% da znaju oba roditelja. Dakle, podatak da kod dvije trećine onih koji konzumiraju alkohol, jedan ili oba roditelja znaju za to, govori o toleriranju roditelja ovakvog ponašanja. Istraživanja (Abar, 2009, prema Dejanović Šagadin, n.d.) pokazuju da kod studenata, kojima roditelji nisu dopuštali da piju dok su bili maloljetnici, postoji znatno manja šansa da se opijaju, dok kod onih, kojima su roditelji dopuštali konzumaciju alkohola, postoji veća vjerovatnoća da će se ozbiljno opijati. Također, isto istraživanje je pokazalo da što je veći broj alkoholnih pića roditelj postavio kao gornju granicu svome djetetu, to su češće kad su postali studenti pili i opijali se. Čini se da popustljiv stav prema pijenju kod djece ima veći utjecaj na kasnija opijanja, nego to da li roditelji sami piju alkohol ili ne.

Konзумiranje alkohola u okolini

Grafikon 4.3. Konзумiranje alkohola u okolini (%)

U našem istraživanju 58,5% ispitanika navodi da neko iz njihove okoline pije, 30,5% da ne pije niko, dok 11% nije dalo odgovor na ovo pitanje. Najviše je onih (38,3%) koji imaju prijatelja koji konzumira alkohol, zatim 29% navodi da piju roditelji (21,7% samo jedan od roditelja), 18,8% navodi da pije neko od rodbine, 8,2% da piju brat ili sestra (Grafikon 4.3.). Ovo su zabrinjavajući podaci koji govore o razvijenoj kulturi pijenja i društvenoj toleranciji prema konzumaciji alkohola.

Kada smo ispitali znanja i stavove djece i mladih o alkoholu, došli smo do podatka da 54,8% ispitanika smatra da alkoholičari moraju piti svakodnevno, jer ne mogu bez pića. Ovaj podatak je signal da je potrebno preventivno djelovanje u smjeru upućivanja mladih u to da i povremeno opijanje može imati i zdravstvene, ali i psihosocijalne posljedice na mladu ličnost. Također, podaci da 39,75 ispitanika smatra da povremeno pijenje alkohola neće ostaviti posljedice na zdravlje, te da se 38,8% ne slaže sa tvrdnjom da alkohol povećava stres, upućuju na to da veliki broj mladih nije dovoljno upoznat sa štetnim posljedicama alkohola, te da je potrebno intenzivnije preventivno i informativno djelovanje o konzumaciji alkohola. Dodatno, 17,7% mladih smatra da korištenje žvakaće gume ili bombona za osvježanje daha može „prevariti“ alkotest, što, također, upućuje na nedovoljnu informiranost, kao i na moguću sklonost rizičnoj vožnji automobila pod dejstvom alkohola.

Spolne razlike u konzumiranju alkohola

U istraživanju je utvrđena statistički značajna razlika u konzumiranju alkohola između muških i ženskih ispitanika ($\chi^2=44,62$, $df=1$, $p=.000$). Veći je procenat (39,7%) muških ispitanika koji konzumiraju alkohol, nego ženskih (21,6%). Također utvrđena je značajna razlika kad je riječ o informiranosti roditelja o konzumaciji alkohola njihove djece. Veći je broj ispitanica (39,7%) koje navode da njihovi roditelji uopće ne znaju za njihovo pijenje alkohola, nego ispitanika (25,2%), što možemo dovesti u vezu sa spolnim ulogama i većom društvenom tolerancijom prema pijenju alkohola kad je riječ o muškarcima. Također, postoji razlika kod ispitanika muškog i ženskog spola i kad je riječ o vremenu inicijacije konzumiranja alkohola, odnosno više je učenika (37,2%), nego učenica (17,1%), koji su probali alkohol u dobi prije jedanaeste godine ($\chi^2=13,51$, $df=1$, $p<0.000$).

Dobne razlike u konzumiranju alkohola

Dob se u našem istraživanju pokazala kao značajna varijabla u konzumiranju alkohola, odnosno među konzumentima je veći procenat (36,5%) učenika srednje škole koji konzumiraju alkohol, u odnosu na učenike osnovne škole (24,7%).

Zaključci

- Podaci iz našeg istraživanja pokazuju da postoji veoma visok procenat mladih koji piju, te da je konzumiranje alkohola kod naših ispitanika zastupljenije od pušenja cigareta, što je iznenađujući podatak, a razloge za to možemo tražiti u stalnom rastu cijena duhanskih proizvoda, dok je alkohol relativno jeftin. Ovo upućuje na potrebu intenzivnijeg preventivnog djelovanja upravo kod alkoholizma.
- Najveći broj ispitanika konzumira alkohol mjesečno ili samo vikendom, što znači da mladi najviše konzumiraju alkohol tokom večernjih izlazaka ili na nekim zabavama, a to se može povezati s podatkom da najčešće piju, jer smatraju da je to dobar način na koji mogu proslaviti specijalne događaje, kao što su rođendani, matura i praznici.
- Kada je riječ prvoj konzumaciji alkohola došli smo do podatka da je najveći broj mladih alkohol probalo u ranoj i srednjoj adolescenciji, odnosno sa 11 godina i više, što je karakteristično za ovaj starosni uzrast, jer se u periodu adolescencije javlja želja za samopotvrđivanjem, izgradnjom stavova i testiranjem granica, a eksperimentiranje sa alkoholom je način za dokazivanje odraslosti.
- Podatak da postoji veliki procenat onih koji konzumiraju alkohol, a čiji jedan ili oba roditelja znaju za to, govori o toleranciji ovakvog ponašanja od roditelja.
- Veliki procenat mladih naveo je da neko iz njihove okoline pije, što upućuje na razvijenu kulturu konzumiranja alkohola i visoku društvenu toleranciju prema ovoj pojavi. Tako

da se preventivni projekti trebaju usmjeriti i na to kako se oduprijeti pritisku vršnjaka i okoline kad je riječ o pijenju alkohola.

- Ispitivanje znanja mladih o alkoholu pokazalo je da nisu dovoljno informirani o štetnim posljedicama alkohola na zdravlje i psihosocijalno funkcioniranje, te je ukazalo na potrebu za intenzivnijim preventivnim i edukativnim aktivnostima u ovoj sferi.
- Utvrđeno je da postoji veći procenat muških ispitanika koji konzumiraju alkohol, nego ženskih, te da su roditelji muške djece u većoj mjeri upoznati s tim da njihova djeca konzumiraju alkohol, što možemo dovesti u vezu sa spolnim ulogama i većom društvenom tolerancijom prema pijenju alkohola kad je riječ o muškarcima. Također, postoje razlike i kad je riječ o vremenu inicijacije konzumiranja alkohola kod ispitanika muškog i ženskog spola. Više je muških ispitanika koji su probali alkohol u dobi prije jedanaeste godine.
- Dob se u našem istraživanju pokazala kao značajna varijabla u konzumiranju alkohola, odnosno među konzumentima je veći procenat učenika srednje škole koji konzumiraju alkohol, u odnosu na učenike osnovne škole.

KONZUMIRANJE MARIHUANE MEĐU DJECOM I MLADIMA

Najčešće korištena nezakonita droga na svijetu, ali i na našim prostorima, je marihuana. Već duži period, veliki broj zemalja mijenja zakone kojima se regulira uzgoj, prodaja i konzumacija marihuane, a u nekim zemljama je dozvoljeno njeno korištenje u rekreativne ili medicinske svrhe.

Marihuana se dobija iz indijske konoplje, koja sadrži više od 400 spojeva, od kojih više od 70% čine kanabinoidni, za koje je dokazano da djeluju na normalne funkcije u živom organizmu. Iako su stručnjaci gotovo jednoglasni kada je riječ o štetnosti ove vrste droge, mladi i dalje lahko shvataju konzumaciju, te su prva eksperimentiranja prisutna već u dobi od 14 godina.

Posljedice konzumiranja marihuane su višestruke, a u najvećoj mjeri zavise od jačine droge i ličnosti konzumenta. U manjim dozama kanabis izaziva euforiju, pojačava govornost, osjećanje bezbrižnosti, a nekad podstiče i razdražljivost. Nakon prestanka djelovanja dolazi do depresije, usporenosti i bezvoljnosti. U visokim dozama nastaju halucinacije. (Voskresenski i sar., 2011)

Mladi najčešće navode da je pušenje marihuane manje štetno od pušenja cigareta i da ne izaziva ovisnost. Međutim, neka istraživanja pokazuju da devet posto konzumenata marihuane postane ovisno o marihuani, s tim da ovaj procenat raste (17%) među onima koji započinju konzumaciju u mlađoj dobi, kao i među onima koji konzumiraju marihuanu svakodnevno (25-50%). Iako se konzumira manji broj cigareta, konzumiranje marihuane ne znači manju štetnost od pušenja duhanskih proizvoda. Naprotiv, marihuana u usporedbi s duhanskim cigaretama ima 70% više kancerogenih materija, a THC, glavni aktivni sastojak marihuane, nakuplja se prvenstveno u masnim ćelijama tijela i vezuje za specifične receptore u mozgu, od kojih se veliki broj nalazi u dijelu mozga koji je odgovoran za pamćenje, mišljenje, koncentraciju i koordinaciju pokreta, te opažanje vremena i prostora, pa konzumiranje marihuane negativno utječe na sve navedene funkcije. (Mratović, 2014.) Također, postoji povezanost između konzumiranja marihuane i razvoja psihoze, te ostalih mentalnih problema, kao što su depresija, anksioznost, razmišljanje o samoubistvu, dok od fizičkih problema usljed konzumiranja marihuane, najčešće dolazi do respiratornih oboljenja.

Konzumiranje marihuane može stvoriti probleme u svakodnevnom životu ili može probleme učiniti još težima. Također, konzumiranje marihuane narušava mentalno i fizičko zdravlje, a učestali konzumenti marihuane izvještavaju i o nižem stepenu zadovoljstva životom.

Rizični faktori za zloupotrebu droga, pa i marihuane, mogu se podijeliti u dvije grupe: faktori visokog rizika – poteškoće s vaspitanjem djece, stalni sukobi roditelja, te ako roditelji konzumiraju neku vrstu opijata ili pate od nekih mentalnih poremećaja. Drugi rizici, koji se nalaze izvan porodice, su u školi, među poznanicima u široj društvenoj zajednici: problemi među učenicima, neuspjeh u školi, poteškoće u društvenom prilagođavanju i komunikaciji, pridruživanje devijantnim grupama koji nameću pozitivne stavove o konzumaciji droga.

(Voskresenski i sar, 2011) U Bosni i Hercegovini, raširenijoj konzumaciji marihuane kod mladih doprinosi to što je dostupna, te nepostojanje zakonske legislative, socijalna nesigurnost i besperspektivnost. Pored ovih faktora na to znatno utječe i nedostatak adekvatnih kulturnih i sportskih mjesta, gdje bi mladi provodili kvalitetno slobodno vrijeme. (Basara i sar., 2008)

Podaci iz istraživanja (Kuzman i sar, 2008) provedenog u 24 evropske zemlje među mladima u dobi od 15 i 16 godina pokazuju različitu prevalenciju konzumacije marihuane, od 5% u Norveškoj do 42% u Češkoj, a dva i po puta više osoba muškog spola konzumira marihuanu, u odnosu na osobe ženskog spola. Rezultati istraživanja provedenog u Hrvatskoj (Glavak-Tkalić i sar., 2012) pokazuju da je najčešće korištena ilegalna droga marihuana, čija je prevalencija 15,6%. Rezultati dosad provedenih studija u Bosni i Hercegovini, također, pokazuju porast u konzumaciji ovih supstanci. Prema nekim istraživanjima (EPSAD, 2011, prema Pilav i sar., 2013), marihuana je najčešće konzumirana opojna droga koju koriste učenici uzrasta 15 do 16 godina u oba entiteta, i to 8,2% u Federaciji BiH i 4,5% u Republici Srpskoj.

Rezultati istraživanja o konzumiranju marihuane među djecom i mladima u tri kantona FBiH

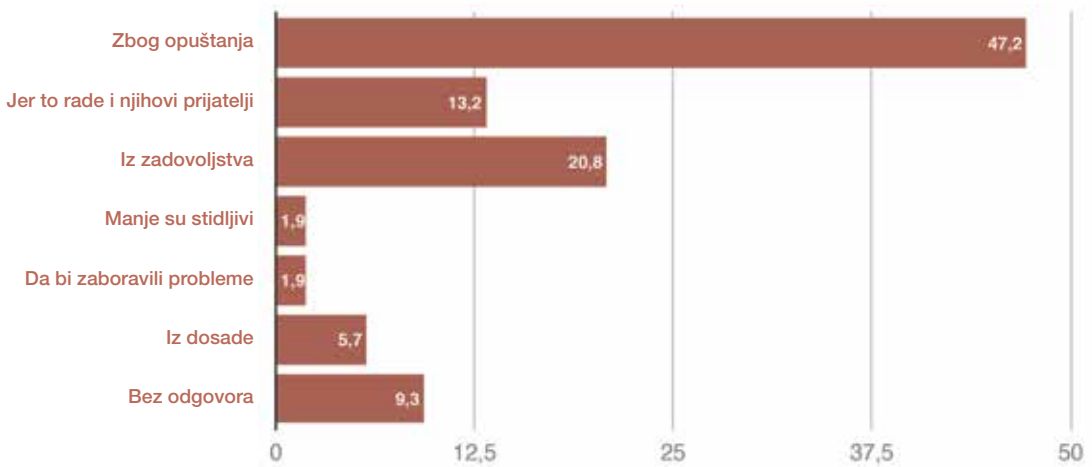
Marihuanu je konzumiralo 9% ispitanih učenika, od toga 4,9% su bili aktivni konzumenti u vrijeme istraživanja.

Kada je riječ o navikama konzumiranja marihuane primijećeno je da oni, koji su se izjasnili da konzumiraju ili su ranije konzumirali marihuanu, često nisu bili spremni odgovarati na druga pitanja u vezi s konzumiranjem marihuane, stoga nismo mogli dobiti relevantne podatke o ovoj temi. Ovaj podatak ukazuje na to da djeca i mladi nisu u velikoj mjeri spremni da govore o ovom problemu i da nisu u stanju biti iskreni da govore o navikama konzumiranja.

Iako nismo uspjeli dobiti potpunu sliku o navikama konzumiranja marihuane, dobijene podatke ćemo prikazati radi ilustracije ove pojave.

Što se tiče prve konzumacije marihuane, među onima koji su odgovorili na ovo pitanje najviše (4,1%) je onih koji su prvi put eksperimentirali sa marihuanom u dobi od 14 do 16 godina, te 1,2% u dobi od 11 do 14 godina.

Grafikon 5.1. Razlozi konzumiranja marihuane (%)

Među konzumentima, najčešće navođen razlog za konzumiranje marihuane je opuštanje, što govori u prilog raširenoj percepciji marihuane kao psihoaktivne supstance koja djeluje opuštajuće i smirujuće (Grafikon 5.2.). Međutim, uz niz negativnih posljedica na zdravlje, statistike pokazuju da su mladi koji konzumiraju marihuanu često razdražljivi i skloniji ponašati se destruktivno i napadati druge, što je u kontradikciji sa percepcijom o njenom opuštajućem djelovanju. Nakon opuštanja, najčešće navođen razlog zbog kojeg koriste marihuanu je konzumiranje iz zadovoljstva i zato što to rade i njihovi prijatelji.

Roditelji u većini slučajeva ne znaju da njihova djeca puše marihuanu, što možemo povezati s tim da je njena upotreba ilegalna, te s postojećom društvenom netolerancijom prema konzumiranju droge, kao i s tim da roditelji veoma rijetko sa djecom razgovaraju o ovoj temi i da nisu uspostavili odnos povjerenja da od njih zatraže savjet u vezi s konzumacijom marihuane.

Kada je riječ o konzumiranju marihuane u njihovoj okolini, došli smo do podatka da 16% ispitanih u svojoj okolini ima nekoga ko puši marihuanu, a to su najčešće prijatelji (14,9%), neko od rodbine (2,3%), brat ili sestra (1,1%), te roditelji (0,7%). Podatak da najčešće prijatelji ispitanika konzumiraju marihuanu upućuje na to da aktivnosti primarne prevencije konzumiranja marihuane treba usmjeriti na izgradnju samopouzdanja i sticanja vještina za odupiranje pritisku vršnjaka.

Željeli smo dobiti i uvid u neke stavove i znanja mladih o marihuani da bismo dobili okvirnu sliku o tome kakva je njihova percepcija ove droge. Postotak od 23,2 djece i adolescenata smatra da se o marihuani ne može postati ovisan, što upućuje na to da je potrebno educirati mlade o psihoaktivnom djelovanju ove droge na mozak, koja kod skoro jedne desetine konzumenata izaziva ovisnost. Također, 21,1% ispitanika smatra da je marihuana manje štetna od cigareta, međutim marihuana u usporedbi s duhanskim cigaretama ima 70% više kancerogenih materija. Jednako kao što je opuštanje najčešće navođen razlog za konzumiranje marihuane,

veoma je izražen stereotip da marihuana djeluje opuštajuće i smirujuće (36,9%). Također, mladi nisu u velikoj mjeri (njih 37%) upoznati sa činjenicom da je marihuana štetnija za tinejdžere, nego za odrasle (s obzirom na to da je mozak adolescenta još u razvoju). Sve ovo upućuje na potrebu detaljnog informiranja mladih o ovoj psihoaktivnoj supstanci, te promoviranja važnosti otvorenog razgovora o ovoj temi i uspostavljanja odnosa povjerenja sa mladima. Također, evidentno je da su stavovi djece i mladih uglavnom zasnovani na stereotipima i na informacijama koje dijele vršnjaci, pa bi za preventivno djelovanje bila poželjna i vršnjačka edukacija.

Postoje značajne razlike kad je riječ o spolu i konzumiranju marihuane, odnosno znatno veći postotak osoba muškog spola (7,8%) koristi marihuanu, nego osoba ženskog spola (1,9%).

Zaključci

- Iako je procenat od 9% onih koji su konzumirali marihuanu veoma visok za ovu populaciju, u preventivnim projektima ne bi se trebalo u prvi plan stavljati marihuana, već generalno prevencija ovisničkog ponašanja i utjecaja vršnjaka i okoline.
- Oni, koji su se izjasnili da konzumiraju ili su ranije konzumirali marihuanu, često nisu bili spremni odgovarati na druga pitanja u vezi s konzumiranjem marihuane, stoga nismo mogli dobiti relevantne podatke o ovoj temi. Međutim, ovaj podatak ukazuje na to da djeca i mladi nisu u velikoj mjeri spremni da govore o ovom problemu.
- Značajan procenat mladih koji su naveli da neko u njihovoj okolini konzumira marihuanu govori o veoma poticajnom okruženju za eksperimentiranje sa ovom supstancom. Također, podatak da najčešće prijatelji ispitanika konzumiraju marihuanu upućuje na to da aktivnosti primarne prevencije konzumiranja marihuane treba usmjeriti na izgradnju samopouzdanja i sticanja vještina za odupiranje pritisku vršnjaka.
- Najčešće navođen razlog za konzumiranje marihuane je opuštanje, što govori u prilog raširenoj percepciji marihuane kao psihoaktivne supstance koja djeluje opuštajuće i smirujuće.
- Roditelji u većini slučajeva ne znaju da njihova djeca puše marihuanu, što možemo povezati s tim da je njena upotreba ilegalna, te s postojećom društvenom netolerancijom prema konzumiranju droge, kao i s tim da roditelji veoma rijetko sa djecom razgovaraju o ovoj temi i nisu uspostavili odnos povjerenja da od njih zatraže savjet u vezi s konzumacijom marihuane.
- Iskazani stavovi i znanja mladih o marihuani upućuju na potrebu za detaljnim informiranjem mladih o ovoj psihoaktivnoj supstanci, te promoviranjem važnosti otvorenog razgovora o ovoj temi i uspostavljanjem odnosa povjerenja sa mladima. Također, evidentno je da su stavovi mladih uglavnom zasnovani na stereotipima i na informacijama koje dijele vršnjaci, pa bi za preventivno djelovanje bila poželjna i vršnjačka edukacija.

SLOBODNO VRIJEME DJECE I MLADIH

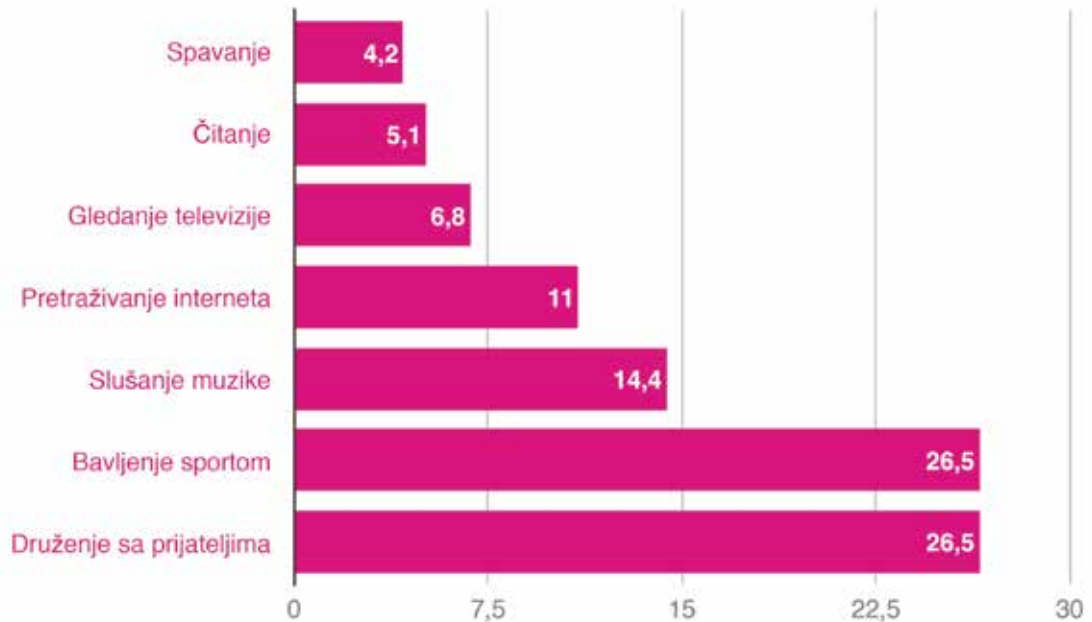
Na našem govornom području često se uz pojam slobodno vrijeme povezuje dokolica, rekreacija, razonoda, neradno vrijeme, raspoloživo vrijeme, vrijeme za odmor, vrijeme za hobi, vrijeme za uživanje i slično.

Postoje različita određenja slobodnog vremena, a teoretičari nisu usaglašeni u definiranju ovog pojma. Prema nekim tumačenjima slobodno vrijeme je ono vrijeme koje je oslobođeno od bilo kakvog organiziranog rada i aktivnosti. S druge strane postoje tumačenja prema kojima slobodno vrijeme predstavlja posebno organiziran i osmišljen dio vremena kojim pojedinac samostalno raspolaže i u kojem nastoji primijeniti različite aktivnosti koje ga ispunjavaju. Možda je najprihvatljivija definicija prema kojoj je slobodno vrijeme „skup aktivnosti kojima se pojedinac po svojoj volji može potpuno predati, bilo da se odmara ili zabavlja, bilo da povećava nivo svoje informiranosti ili svoje obrazovanje, bilo da se dobrovoljno angažuje ili da ostvaruje svoju stvaralačku sposobnost pošto se oslobodi svojih profesionalnih, porodičnih i društvenih obaveza“. (Božović, 1979) Slobodnom vremenu se, dakle, pripisuju sljedeće uloge: odmor, razonoda i razvoj pojedinca kao ličnosti. Odmor doprinosi oporavljanju organizma od fizičkih i psihičkih opterećenja, ali predstavlja i pripremanje za nove aktivnosti. Razonodom ili zabavom pojedinac se oslobađa od dosade ili monotonije. Razvoj ličnosti je funkcija koja se najteže ostvaruje. To je proces samoostvarenja ličnosti, razvijanja stvaralačkog ponašanja djece i mladih. (Krivokapić, 2008)

Slobodno vrijeme ljudi koriste prema svojim mogućnostima, sposobnostima, a najviše prema svojim željama. U njemu se stvaraju uslovi za razvoj dispozicija, sklonosti, vještina, otkriva se nadarenost i talent za određeno područje. Slobodno vrijeme je pretpostavka potpunog razvoja ličnosti, učenja i obrazovanja, a u isto vrijeme prevencija oblika poremećaja u ponašanju. (Vidulin-Orbanić, 2008) Kada slobodno vrijeme postane prostor u kojem se djeca i mladi osjećaju zadovoljnim i ostvarenim, u kojem su spontani i kreativni i bolje upoznaju sebe, možemo biti sigurni da je slobodno vrijeme ispunilo svoje funkcije i pridonijelo razvoju mlade osobe. (Fulgosi, 1997)

Međutim, djeca i mladi često nisu skloni slobodno vrijeme provoditi na aktivan i kreativan način, već su skloni sadržajima koji omogućavaju laku zabavu. No, ako je slobodno vrijeme nedovoljno osmišljeno i nedovoljno vođeno, ono može postati izvor rizičnih i neprihvatljivih ponašanja, među kojima je i eksperimentiranje sa sredstvima ovisnosti. Stoga je važno pomaganje djeci i mladima u organiziranju i strukturiranju slobodnog vremena i njihovo uključivanje u kreiranje programa. Pri tome je potrebno uzeti u obzir njihove stvarne potrebe za zabavom, druženjem, ali i za aktivnostima koje sadržavaju izazove i istraživanje, te iziskuju fizički i mentalni napor.

Grafikon 6.1. Najčešće aktivnosti u slobodnom vremenu (%)

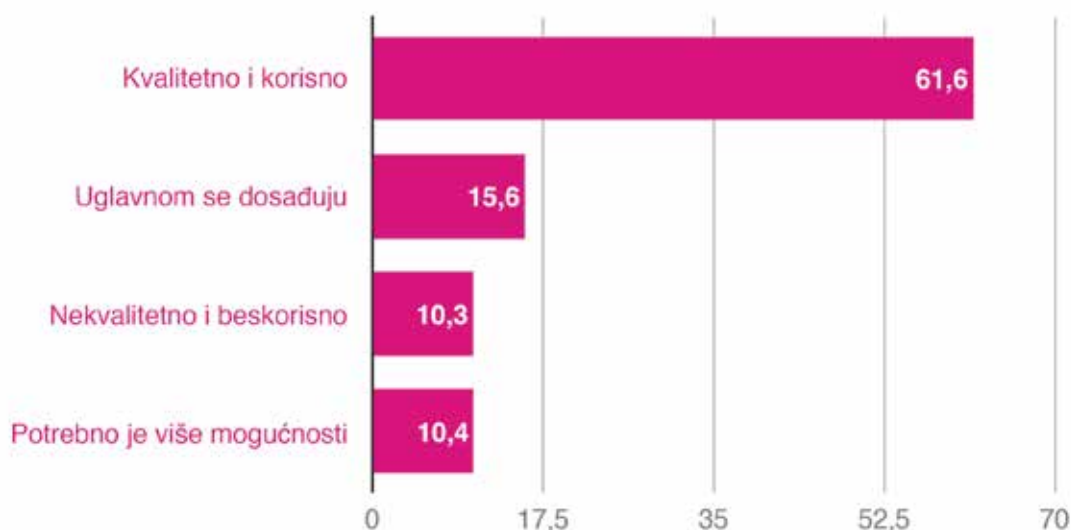
Najčešće aktivnosti djece i mladih u slobodnom vremenu (Grafikon 6.1.) jesu druženje sa prijateljima (26,5%) i bavljenje sportom (26,5%), a potom slijede slušanje muzike (14,4%) i pretraživanje interneta (11%), dok je manje zastupljeno gledanje televizije (6,8%), čitanje (5,1%) i spavanje (4,2%). Ovdje trebamo napomenuti da su sudionici našeg istraživanja imali mogućnost opredjeljivanja samo za jednu od ponuđenih opcija, što relativizira podatke, ali daje jasan pregled preferencija aktivnosti u slobodnom vremenu.

Ako uzmemo u obzir činjenicu da su ispitivani učenici u dobi puberteta, kada je fizički rast i razvoj najintenzivniji, a da bavljenje sportom ima značajne pozitivne utjecaje, kako na fizički, tako i na psihički i socijalni razvoj djece, onda je postotak od 26,5 onih koji se u slobodno vrijeme najradije bave sportom mali.

Također, ako uzmemo u obzir to da se ljubav prema knjigama i navika čitanja razvijaju tokom djetinjstva, postotak od samo 5,1 onih koji najradije čitaju u slobodno vrijeme govori da ta navika kod djece i mladih koji su učestvovali u našem istraživanju nije dovoljno razvijena, čemu zasigurno doprinosi upotreba savremenih tehnologija – mobitela, računara i interneta, koji potiču „multitasking“, odnosno istovremeno obavljanje više radnji, za razliku od knjige koja zahtijeva koncentraciju na samo jedan sadržaj. S obzirom na to da čitanje knjiga podstiče razvoj inteligencije, povezivanje govornog i pisanog jezika, obogaćivanje rječnika, zatim produbljuje maštu i doprinosi razvoju kreativnog mišljenja, usvajanju moralnih vrijednosti i humanih poruka, negativni utjecaj razvoja tehnologije na naviku čitanja knjiga i posljedice tog utjecaja bit će interesantna tema za istraživanje u budućnosti.

Također, ako pogledamo procenat učenika koji najradije pasivno provode slobodno vrijeme (slušajući muziku, pretražujući internet, gledajući televiziju i spavajući), a koji iznosi 36,4, vidimo da je slobodno vrijeme djece i mladih nedovoljno osmišljeno i neorganizirano, što upućuje na to da ih je potrebno educirati o važnosti i načinima kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, kao i da je potrebno pronaći zanimljive alternativne načine da se mladi privuku i uključe u te aktivnosti.

Grafikon 6.2. Subjektivna percepcija kvaliteta aktivnosti u slobodnom vremenu (%)

U pitanjima u kojima smo nastojali dobiti informacije o subjektivnom viđenju kvalitete provođenja svog slobodnog vremena, ispitanici su većinom naveli da ga provode kvalitetno i korisno (61,6%), 15,6% je izjavilo da se uglavnom dosađuju, 10,3% da ga provode nekvalitetno i beskorisno, a 10,4% da je potrebno više mogućnosti izbora (Grafikon 6.2.). Dakle, više od polovine ispitanika je zadovoljno načinom na koji provodi svoje slobodno vrijeme, jer ga provode u skladu sa svojim interesima i onim što sami izaberu za sebe. Upravo je ovo pitanje o izboru sadržaja kojim djeca i mladi ispunjavaju svoje slobodno vrijeme jedno od ključnih za procjenu kvaliteta njihovog života i svakodnevnice, ali i za razumijevanje njihovih potreba, kao i potencijala da se razvijaju u budućnosti. Međutim, vrste aktivnosti koje preferiraju naši ispitanici govore da je njihova percepcija kvaliteta aktivnosti u slobodnom vremenu subjektivna, dok posmatrano sa objektivne razine, možemo zaključiti da njihove aktivnosti u slobodnom vremenu nisu bogate raznovrsnim sadržajima, koji bi mogli pozitivno utjecati na njihov razvoj. Također, ako uzmemo u obzir postotak od 40% onih koji smatraju da svoje slobodno vrijeme ne provode dovoljno kvalitetno, te činjenicu da su pubertet i adolescencija period eksperimentiranja, onda možemo zaključiti da bi ova populacija u nedostatku kvalitetnih sadržaja za provođenje slobodnog vremena mogla posegnuti za nekim sredstvima koja izazivaju ovisnost, ili se ponašati rizično, što onda upućuje na to da je potrebno provođenje preventivnih aktivnosti upravo za ovu populaciju.

Ono što djeci i mladima najviše nedostaje u njihovom mjestu stanovanja da bi njihovo slobodno vrijeme bilo kvalitetno ispunjeno jesu mjesta za okupljanje i organizirane aktivnosti za mlade (46,2%), potom koncerti (21,2%), mjesta na kojima se mladi mogu obratiti za pomoć (6,6%), dok 14,5% smatra da je dovoljno mogućnosti. Također, ispitanici su često navodili da su im potrebni sportski tereni i sadržaji. Ovi rezultati upućuju na to da je potrebno organizirati preventivne aktivnosti kroz koje će se poticati kreativnost i aktivizam kod djece i mladih.

Da bismo dobili uvid u to kako mladi generalno vide probleme koje smo istraživali, postavili smo pitanje – šta je po njihovom mišljenju najveći problem većine djece i mladih. Najviše ispitanika (25,2%) smatra da je najveći problem prekomjerna upotreba interneta, a zatim slijedi pušenje cigareta (18,6%), pušenje marihuane (16%), kockanje (14,3%), konzumiranje alkohola (11,8%), te pušenje nargile (11,3%).

Zaključci

- Najčešće aktivnosti djece i mladih u slobodnom vremenu su druženje sa prijateljima i bavljenje sportom, a potom slijedi slušanje muzike i pretraživanje interneta, dok je manje zastupljeno gledanje televizije, čitanje i spavanje.
- Veoma mali procenat ispitanika koji najradije čitaju u slobodno vrijeme govori da kod djece nije dovoljno razvijena navika čitanja, čemu zasigurno doprinosi upotreba savremenih tehnologija, a negativni utjecaj razvoja tehnologije na naviku čitanja knjiga i posljedice tog utjecaja bit će interesantna tema za istraživanje u budućnosti.
- Procenat učenika koji najradije pasivno provode slobodno vrijeme (slušajući muziku, pretražujući internet, gledajući televiziju i spavajući) upućuje na to da je slobodno vrijeme mladih nedovoljno osmišljeno i organizirano, iz čega proizilazi da je djecu i mlade potrebno educirati o važnosti i načinima kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, te da je potrebno pronaći zanimljive alternativne načine da se mladi privuku i uključe u te aktivnosti. Također, s obzirom na to da nekontrolirano i nekvalitetno provođenje slobodnog vremena često dovodi do različitih neprihvatljivih ponašanja, potrebno je raditi i sa roditeljima, odnosno upozoravati ih o ovim mogućim štetnim posljedicama, te osvještavati ih o važnosti kvalitetnog provođenja slobodnog vremena njihove djece. Pored toga, roditeljima treba skrenuti pažnju i na to da je potrebno da i sami doprinesu kvalitetnijem provođenju slobodnog vremena svoje djece kroz poticanje kreativnosti koja je, pod pritiskom školskih obaveza i zbog nedostatka vremena, često sputana i neizražena. Škola, također, ima posebnu ulogu u vaspitanju djece i mladih i upućivanju u kvalitetne načine provođenja slobodnog vremena i trebala bi u većoj mjeri podsticati razvoj stvaralaštva i voditi računa o vannastavnim aktivnostima učenika.
- Procenat djece i mladih koji smatraju da svoje slobodno vrijeme ne provode dovoljno kvalitetno je zabrinjavajući, te ako uzmemo u obzir činjenicu da su pubertet i

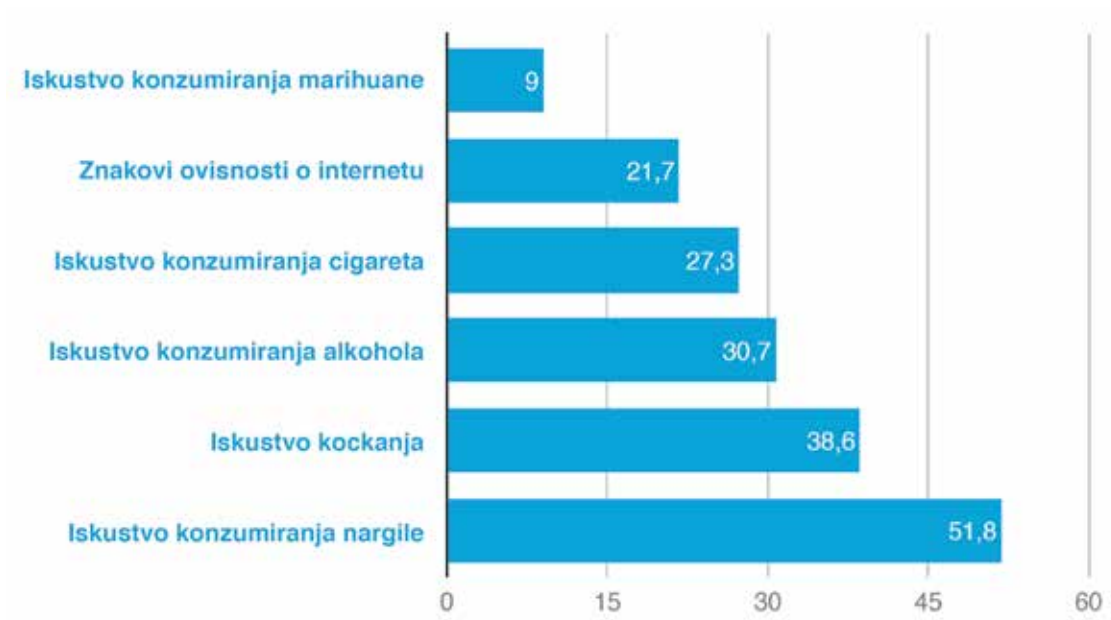
adolescencija period eksperimentiranja, postoji velika mogućnost da ova populacija, u nedostatku kvalitetnih sadržaja za provođenje slobodnog vremena, može posegnuti za nekim sredstvima koja izazivaju ovisnost, ili se može početi ponašati rizično, što upućuje na to da je potrebno provođenje preventivnih aktivnosti upravo za ovu populaciju.

- Ono što djeci i mladima najviše nedostaje u njihovom mjestu stanovanja da bi njihovo slobodno vrijeme bilo kvalitetno ispunjeno jesu mjesta za okupljanje i organizirane aktivnosti za mlade, što također upućuje na potrebu organiziranja preventivnih aktivnosti kroz koje će se poticati kreativnost i aktivizam kod mladih.
- Prema mišljenju naših ispitanika, najveći problem djece i mladih predstavlja prekomjerna upotreba interneta, a zatim slijedi pušenje cigareta, pušenje marihuane, kockanje, konzumiranje alkohola, te pušenje nargile.

ODNOS IZMEĐU RAZLIČITIH SREDSTAVA / AKTIVNOSTI KOJI IZAZIVAJU OVISNOST

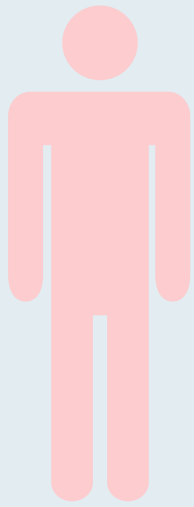
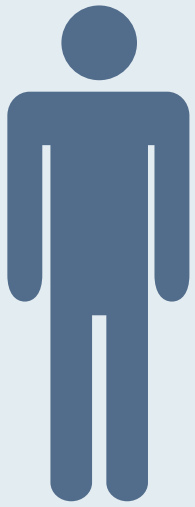
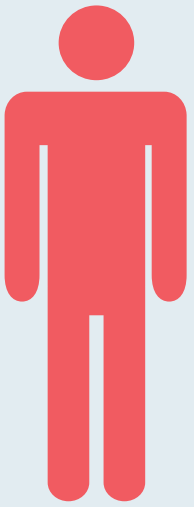
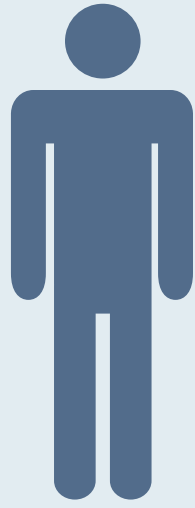
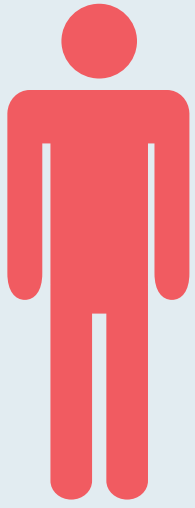
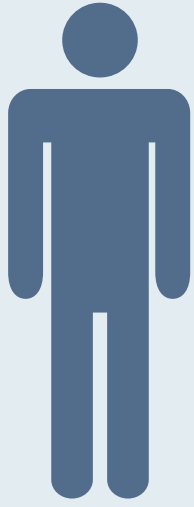
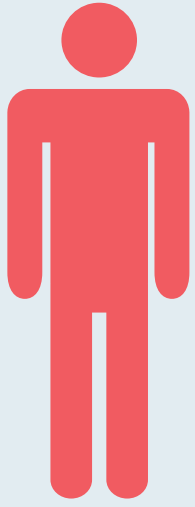
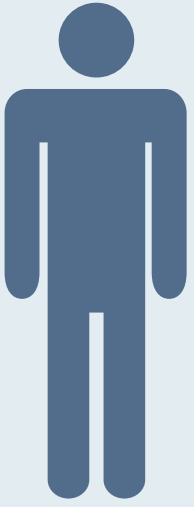
U Grafikonu 7.1. dat je pregled rezultata istraživanja o iskustvima djece i mladih sa ispitivanim sredstvima i aktivnostima koji izazivaju ovisnost.

Grafikon 7.1. Iskustva sa sredstvima koja izazivaju ovisnost/iskazivanje znakova ponašajnih ovisnosti (%)

Zanimljiv je podatak da je u istraživanju utvrđeno postojanje statistički značajne pozitivne povezanosti između svih vrsta ovisnosti, a najveća povezanost je utvrđena između konzumiranja cigareta i alkohola ($r=0,345$), što je u skladu sa nalazima drugih istraživanja (Softić, 2015) da su oko 80% alkoholičara prvobitno bili ovisnici o duhanu, te činjenicom da je konzumiranje cigareta rizični faktor za zloupotrebu alkohola, odnosno da to predstavlja začarani krug, jer kombinacija alkohola i nikotina aktivira grupu neurona i podstiče njihovo kontinuirano korištenje.

Ono što je posebno zabrinjavajuće jeste da samo trećina ispitanika nema iskustva ni sa jednim sredstvom koje izaziva ovisnost, ili ne iskazuje znakove ponašajnih ovisnosti.

LITERATURA

Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). Socijalna psihologija. Zagreb: Mate d.o.o.

Basara-Mehić, N., Bešić, J., Čolo, E., Hodžić, N., Husremović, D., Schildknecht, M. i Šatrović, A. (2008). Priručnik za izradu strategije i programa prevencije ovisnosti kao dijela strategije omladinske politike u lokalnoj zajednici. Sarajevo: UG NARKO-NE za prevenciju ovisnosti.

Božović Ratko (1979). Iskušenje slobodnog vremena. Beograd: Mladost.

Brdarević, M. (2011). Raširenost pušenja u srednjim školama. Bilten ljekarske komore, br.14. Ljekarska komora ZDK. Dostupno na: http://ljkzedo.ba/sites/default/files/bilten/B14/bilten14_07.pdf.

Brdarević, M. (2015). Psihosocijalne posljedice kockanja među mladima. Bilten JU Zavod za bolesti ovisnosti Zeničko-dobojskog kantona, broj 16., ISSN 2303-4912, 23-25.

Bugarski, V. (2003). Zavisnost od Interneta-na putu ka novoj dijagnostičkoj kategoriji. Aktualnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja. God XI, br.2, 50-56. Dostupno na: [http://aktuelnosti.posetite.me/pdf/2003/2003\[2-2\]08.pdf](http://aktuelnosti.posetite.me/pdf/2003/2003[2-2]08.pdf).

Buljan-Flander, G., Karlović, A. i Ćosić, I. (2004). Izloženost djece zlostavljanju putem interneta: Medix. Specijalizirani medicinski dvomjesečnik, vol. 10, br.54/55. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/10479>.

Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2013). Ovisnost o internetu među srednjoškolicima. Sveučilište u Zagrebu. UDK: 316.624 : 004-053.6 Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/122474?lang=en>

Ćurković, S., Caput-Jogunica, R., Gričar, I. i Zvonarek, N. (2010). Istraživanje o pušačkim navikama studenata sveučilišta u Zagrebu. 19. Ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske: 98-103. Dostupno na: www.hrks.hr/skole/19_ljetna_skola/32-Curkovic.pdf.

Dejanović Šagadin, T. (n.d.). Djeca i roditeljski stav prema alkoholu –zašto je nulta tolerancija najbolje rješenje. Psihološki centar Tesa. Dostupno na: <http://www.tesa.hr/nekategorizirano/djeca-i-roditeljski-stav-prema-alkoholu-zasto-je-nulta-tolerancija-najbolje-rjesenje/>.

Derevensky, J.L., Gupta, R., Dickson, L. i Deguire A.E.(1996). Prevention of Youth gambling problems: Some important considerations. MC Gill University.

Dodig, D. i Ricijaš. N. (2010). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. Ljetopis socijalnog rada 2011., 18 (1) 103-125.

Dodig, D. (2013). Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica. Zagreb. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=169591&lang=en

Dukanac, V., Džamonja-Ignjatović, T., Milanović, M., Popović-Čitić, B. (2015). Ličnost adolescenata s problemom zavisnosti od interneta i karakteristike njihovih porodica. Psihološka istraživanja. Vol XVIII (2) (166-180). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/299436005_Licnost_adol_escenata_s_problemom_zavisnosti_od_interneta_i_karakteristike_njihovih_porodica.

Fulgosi, A. (1997). Psihologija ličnosti. Zagreb: Školska knjiga.

Glavak-Tkalić, R., Miletić G.-M., Maričić, J. i Wertag, A. Zloupotreba sredstava ovisnosti u općoj populaciji Republike Hrvatske. Zagreb: Institut za društvene znanosti Ivo Pilar. Ured za suzbijanje zloupotreba droga vlade Republike Hrvatske. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/261509752_Zloupotreba_sredstava_ovisnosti_u_opcoj_populaciji_Republike_Hrvatske

Greenfield, P. i Yan, Z. (2006). Children, adolescents and the Internet. Dostupno na: www.apa.org.

Greblo, M. i Šegregur, J. (2011). Navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava kod adolescenata. Hrvatski časopis za javno zdravstvo. Vol.7, br.28.

Gupta, R. i Derevenski, J.L. (1998). Prevalence Study and Examination of the Correlates Associated with Pathological Gambling. Journal of Gambling Studies. 14,4.319-345.

Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A i Kraus, L. (2012). The 2011 ESPAD report. Substance Use Among Students in 36 European Countries. Stockholm: The Swedish Council for information on Alcohol and other Drugs. Dostupno na: <http://www.espad.org/>.

Halimić, Š., Koštrebić, K. i Neimarlija, N. (2013). Na putu ka politici prema mladima FBiH Analiza stanja i potreba mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013. Sarajevo: Institut za razvoj mladih KULT.

Jeriček, H. (2002). Ovisnost o Internetu u Sloveniji. Znanstveni članak. Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije.

Koić, E i Đorđević, V. (2009). Alea Iacta Est. A Case Series Report of Problem and Pathological Gambling. Coll. Antropol. 33 (2009) 3:961-971.

Kraljik, N. (2010). Internet bez opasnosti za djecu u Osijeku. Hrvatski časopis za javno zdravstvo.

Krivokapić, N. (2008). Slobodno vrijeme i masovna i potrošačka kultura. Sociološka luča II/1. Nikšić: Filozofski fakultet.

Kuzman, M., Pejanović Franelić, I., Pavić Šimetin, I. i Pejak M. (2008). Europsko istraživanje o pušenju, alkoholu i drogama među učenicima. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Dostupno na: http://hzjz.hr/wp-content/uploads/2013/11/ESPAD_2007.pdf.

Lin, C.H. i Yu, S.F. (2008). Adolescent Internet usage in Taiwan: exploring gender differences. Dostupno na: www.findarticles.com.

Mahmutović, A., Mikanović, B., Hebib, A., Koledin, G., Ganija, H., Jašarević, O. (2010). Slobodno vrijeme mladih. Fojnica: Štamparija Fojnica.

Milanović, M. (2014). Mladi i alkohol. Pliva zdravlje. Dostupno na: <http://www.plivazdravlje.hr/aktualno/clanak/24551/Mladi-i-alkohol.html>.

Mratović-Čale, M. (2014). Istine i zablude o marihuani. Zavod za javno zdravstvo Dubrovačko-Neretvanske

županije. Dostupno na: http://www.zzjzdnz.hr/hr/zdravlje/mentalno_zdravlje/266-ch-0?&l_over=1.

Pehar-Zvačko, L. (2003). Slobodno vrijeme mladih ili... Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo.

Pilav, A., Babić, Dž., Pljevljak, J., Niskanović, J., Zivlak-Radulović, N., Mehić-Basara, N. i drugi (2014). Državni izvještaj (podaci iz 2013. godine) za EMCDDA. Sarajevo: Evropski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama.

Puharić, Z., Stašević, I., Ropac, D., Petričević, N., Jurišić, I. (2014). Istraživanje čimbenika nastanka ovisnosti o internetu. *Acta Med Croatica*, 68 (2014) 361-373.

Ramić-Čatak, A. (2009). Znanja, stavovi i ponašanje spram pušenja kod školske djece u Federaciji Bosne i Hercegovine – rezultati Globalnog istraživanja pušenja kod školske djece (GYTS) 2003.-2008. god. Sarajevo: Zavod za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine.

Sakoman S., Kuzman, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1999). Čimbenici rizika i obilježja navika pijenja alkohola među srednjoškolicima; *Časopis Društvena istraživanja* (br.2/3), Split.

Skoko, I., Topić Stipić, D. i Primorac, M. (2015). Problemi ovisnosti o kladenju - sportske kladionice u Mostaru. *Obnov.život*, 2015, 70, 4, 499-518. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/231075.

Softić, J. (2015). Novosti iz adiktologije. *Bilten JU Zavod za bolesti ovisnosti Zeničko-dobojskog kantona*. Broj 16, ISSN 2303-4912.

Uvodić-Đurić, D. i sar. (2011). Mladi i sredstva ovisnosti – rezultati istraživanja o stavovima, navikama i korištenju sredstava ovisnosti kod djece i mladih Međimurske županije. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*. Vol 7, broj 28. Dostupno na: <http://www.izlog.info/tmp/hcjz/clanak.php?id=14286>.

Vest, R. (2014). Smoking and smoking cessation: essential facts. Dostupno na: [Essential-facts-about-tobacco-smoking%20\(1\).pdf](#).

Vidulin- Orbanić, S.(2008). Fenomen slobodnog vremena u postmodernom društvu. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*. Dostupno na: hrcak.srce.hr/32748.

Voskresenski, Marjanović i Marinković (2011). Priručnik za poremećaje bolesti ovisnosti u osnovnim školama. Vršac. Dostupno na: jelenaskola.weebly.com/uploads/.../kvoz_drogaalkoholcocka.doc.

Weiser, E.B. (2004). Gender Differences in Internet Use Patterns and Internet Application Preferences. *CyberPsychology & Behavior*. Dostupno na: <http://www.liebertonline.com>.

Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Džananović Miraščija, N., Kapidžić, D. i Brkić-Šmigoc, J. (2015). Studija o mladima u BiH. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Izdavač: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE

Za izdavača: Amir Hasanović

Suizdavač: KJU „Porodično savjetovište“ Sarajevo

Za suizdavača: Senad Alić

Naslov: Istraživanje o kockanju i korištenju interneta, te navikama konzumiranja cigareta, alkohola i marihuane među djecom i mladima u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine
Putokazi u zdravije društvo

Dizajn i DTP: Sandro Drinovac

Lektura: Maja Sijerčić

Tiraž: 200

Štampa: Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Godina izdanja: 2016.

Istraživanje je sufinansirano od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke

Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE

Josipa Vancaša 21/2 (Sjedište: Zagrebačka 18)

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel: +387 (0)33 215 088

Tel/fax: + 387 (0)33 223 285

narkone@prevencija.ba

www.prevencija.ba

KJU „Porodično savjetovište“

Avdage Šahinagića 14/2

71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel: +387 (0)33 57 20 50

Fax: +387 (0)33 23 62 30

info@porodicno.ba

www.porodicno.ba

